ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 12 Issue 4, August 2020

DOI Number: 10.9737/hist.2020.881

Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş Tarihi: 12.05.2020 Kabul Tarihi: 13.06.2020

Atıf Künyesi: Erkan Afşar, "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın "Programları" Ekseninde Mukayesesi", *History Studies*, 12/4, Ağustos 2020, s. 1351-1380.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın "Programları" Ekseninde Mukayesesi

*Comparison of The Terakkiperver Republic Party And The Free Republic Party At The
Axis of The "Programs"*

Dr. Erkan Afşar

ORCID No: 0000-0002-3787-8162

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Öz: Erken Cumhuriyet Döneminin ilk muhalefet fırkası olması bakımından Türk demokrasi tarihinde önemli bir yere sahip olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası(TPCF), kurucularının kimliği ve Cumhuriyet Halk Fırkası iktidarına karşı söylemleriyle de dikkat çekmişti. TPCF'nin iktidara ve sisteme karşı geliştirdiği siyasetin süreç içerisinde rejime yönelik bir tehdit olarak algılanması fırkanın kapatılmasına neden olmuştu. TPCF'nin kapatılmasından sonra geçen süreçte biriken muhalefeti bir yere kanallize etmek amacıyla Mustafa Kemal'in teşvik ve telkiniyle kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası(SCF) muhaliflerin merkezi konumuna gelmesi ve iktidara ortak olmak istemesi fırkanın feshedilmesine yol açmıştı. SCF'nin çok kısa ömrü olmasına rağmen iktidara karşı olan muhalefeti göstermesi açısından dikkate değerdi.

Türk siyasal hayatının önemli iki siyasi fırkasının kuruluş felsefelerinin farklılığı ve farklı politik düşüncelere sahip kurucularından kaynaklı farklılıklar fırka programlarına da yansımıştı. İki fırkanın programlarında benzerlik olarak liberalizm ve demokrasi vurgusu ön plana çıkmışsa da programlardaki ilkelere yaklaşım ve anlayış farklılıkları net bir şekilde görülmüştür.

Çalışmada iki fırkanın kuruluş süreci ele alınarak programlarındaki benzerlikler ve farklılıklar karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası, Türk Demokrasi Tarihi, Fırka Programı, Liberalizm

Abstract: The Progressive Republican Party(TPCF), which has an important place in the history of Turkish democracy in terms of being the first opposition party of the Early Republican Period, also attracted attention with its founders' identity and discourses against the Republican People's Party government. The perception of the policy and system developed against the government as a threat to the regime in the process caused the party to close. The Free Republican Party(SCF), which was founded with the encouragement and recommendation of Mustafa Kemal to lead the opposition accumulated in the process since the closure of the TPCF to the center of the opposition and the desire

to become a partner in power, led to the closure of the party. Although SCF had a very short life, it was remarkable in terms of showing opposition to power.

Difference of the establishment philosophies of two important political parties of Turkish political life and the differences stemming from the founders with different political opinions were reflected in the programs. Although the emphasis of liberalism and democracy came to the fore as similarities in the programs of the two parties, the approach to the principles in the programs and differences of understanding are clearly seen.

In the study, the establishment process of the two parties was analyzed and the similarities and differences in their programs were analyzed comparatively.

Keywords: Progressive Republican Party, The Free Republican Party, History of Turkish Democracy, Party Program, Liberalism

Giriş

23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra Meclis içerisinde var olan farklı gruplar sonraki yıllarda demokrasilerin vazgeçilmezi olan partilerin kökenini oluşturmuştur.¹ Kurucu Meclis olarak ta bilinen Birinci Mecliste farklı düşünce ve etnisiteye sahip Mebuslarla heterojen bir Meclis oluşmuştu. Bu Mecliste özellikle iki ana grubun varlığı ön plana çıkmıştı. İlk olarak Mustafa Kemal'in isteği ile 10 Mayıs 1921'de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla fıkırsel birliktelik anlamında daha homojen bir yapıya sahip Birinci Grup oluşturulmuştu.² Bu grubun dışında kalanlar da 16 Temmuz 1922'de Müdafaa-i Hukuk Grubu ismiyle İkinci Grubu kurmuşlardı.³ İkinci Grup ise örgütsüz muhalefet şeklinde hareket ederek yelpazeyi geniş tutmuş farklı fikir ve görüşlere sahip Mebusları bir çatı altında toplayarak Birinci Gruba karşı muhalefet yapmışlardı. Süreç içerisinde Birinci Grup iktidarı, İkinci Grup ise muhalefeti temsil etmişti.

Mustafa Kemal'in etrafında ve düşüncesinde olan ve "yenilikçi" olarak adlandırılan Birinci Grup Cumhuriyet Halk Fırkası'nın (CHF), bu grubun dışında kalanların içinde yer aldığı "muhafazakâr" kimliğiyle özdeşleştirilen İkinci Grup da Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın (TPCF) alt yapısını oluşturmuştu. İki grubun ayrıştıkları temel fark da bu yenilikçi/muhafazakâr kavramların üzerinden ortaya çıkmış ve tartışılmıştı. Oysaki İkinci Gruptakilerin farklı fikirlerinden ötürü bilinçli bir şekilde Birinci Grup dışında bırakılmaları ve sonrasındaki muhalefetleri sadece yenilikçi/muhafazakâr politik düşünce eksenli tartışmalarıyla sınırlı değildi. İkinci Grubun muhalefeti; muhafazakâr geleneğin temel dinamikleri olan, geleneklere bağlılığı, dinî değerleri, Saltanat ve Halifeliği muhafaza eden anlayışın da ötesinde bir muhalefetti.

Birinci Grup ve devamı olan Cumhuriyet Halk Fırkasına karşı İkinci Grubun ve sonraki yıllarda kurulacak olan muhalefet fırkalarının ön plana çıkardıkları temel argüman "kişi tahakkümü" yerine "Meclis üstünlüğünün" ön planda tutulmasıydı. Bu bağlamda İkinci Grubun muhalefet ettikleri başlıca konular; Meclis Başkanının aynı zamanda Heyet-i Vükelanın

¹ Birinci Meclisteki gruplar için bkz; Tescanüd Grubu, Yeşil Ordu, Halk Zümresi ve İstiklal Grubu gibi adlarla anılan çeşitli hizipler bulunuyordu. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler, 1859-1952*, Arba Yayınları, İstanbul 1995; Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, Alfa Yayınları İstanbul 2005; Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım Milli Mücadele*, Tan Gazetesi Matbaası, İstanbul 1961, s.222; İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı 1920-1923*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s.151-163; Zeki Çevik, *Milli Mücadele'de Müdafaa-i Hukuktan Halk Fırkasına Geçiş (1918-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002; Yavuz Aslan, *TBMM Hükümeti 1920-1923*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001.

² Mahmut Goloğlu, *Milli Mücadele Tarihi, Cumhuriyete Doğru (1921-1922)*, 4.Kitap, Başnur Matbaası, Ankara 1971, s.160-161.

³ Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s.14.

Başkanı olması, Meclisin kullanması gereken bazı yetkilerin Başkumandanlık Yasasının kabulüyle Mustafa Kemal'e devredilmesi gibi başlıklardan oluşmaktaydı. Muhalefet bu konuların Meclisin üstünlüğüne aykırı olduğunu dile getirmişlerdi.⁴

1. Erken Cumhuriyetin İlk Muhalefet Fırkası: TPCF'nin Kuruluş Süreci

1923 seçimlerinde Meclis dışında kalan birinci Meclisteki muhalif Mebuslar, 1924'te İkinci Meclis'in açılmasıyla birlikte özellikle İstanbul basınının da desteğini alarak harekete geçerek siyasal alanda yapılan değişim ve dönüşümlerin yapılaş şekillerine ve zamanlamalarına yüksek sesle itiraz etmişlerdi. İtirazlarında, Cumhuriyetin ilanının ve 1924 Anayasasının tartışılmadan aceleyle getirilmesini, Hilafetin kaldırılmasını ve Halk Fırkası'nın Meclis üzerindeki baskısını dile getirmişlerdi. Muhalif Mebuslar tüm bu yapılanların sorumlusun da hükümet olduğunu belirtmişlerdi. Reisicumhur Mustafa Kemal'in toplum nezdindeki konumunu bilen muhalifler hükümete karşı seslerini yükseltmişlerdi. Ama asıl muhalefetlerinin Mustafa Kemal'e olduğu süreç içerisinde ortaya çıkmıştı.⁵

1924 yılına gelindiğinde reformların hızlanmasıyla ülke içerisindeki siyasal muhalefet de artmaya başlamıştı.⁶ TPCF'nin kuruluşunu hızlandıran olay ise Meclisin ikinci yasama döneminin başında 20 Ekim 1924'te Menteşe Mebusu Esat Efendi'nin Mübadele İmâr ve İskân Vekâletine yönelttiği soru takriri (önerge) ile olmuştu. Esat Efendi, Vekâlete ait işlerin iyi gitmediğini takirinde belirterek, mübadil ve göçmenlerin çektiği sıkıntılarla ilgili bilgi talep etmişti.⁷ Soru takririni Mübadele İmâr ve İskân Vekili Refet Bey cevaplandırmıştı. Ancak Esat Efendi, Vekilin verdiği cevabı yeterli görmeyince bu kez takririni istizah-ı keyfiyete (gensoruya) çevirmişti.⁸

Mecliste mübadil ve göçmenlerinin durumu ile ilgili tartışmalar devam ederken ordu üzerinde de etkisi olan Milli Mücadele komutanları bu süreçte hem Mebusluk görevlerini hem de ordudaki vazifelerini devam ettirmişlerdi. Mustafa Kemal bu durumu Paşaların ordu üzerinde bir yıl çalışarak kendi düşüncelerini empoze etmeye çalıştıkları şeklinde yorumlamıştı. Bu amaçla Mustafa Kemal, Paşalara mektup göndererek ya orduyu ya da Mebusluğu tercih etmelerini onlardan istemişti. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun, Mustafa Kemal'in ultimatomu⁹ olarak değerlendirdiği bu gelişme sonrasında Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar ordudaki görevlerinden istifa etmişlerdi. İstanbul Mebusu Kâzım Karabekir Paşa, 26 Ekim 1924 tarihli istifa dilekçesinin gerekçesinde bir yıllık ordu komutanlığı sürecinde teftiş ve öneri raporlarının dikkate alınmadığını, üzerine düşen görevi Mebus olarak daha iyi yapacağını ifade ederek Ordu Müfettişliğinden istifa edip Mebusluğu tercih ettiğini açıklamıştı.¹⁰ Paşa'nın istifasını 30 Ekim 1924'te Ali Fuat Paşa'nın da Ordu Müfettişliğinden istifası izlemişti. Mustafa Kemal, Nutuk'ta bu istifaların kendisine yönelik olduğunu belirterek bu süreci "*Paşaların Komplosu*" olarak değerlendirmişti.¹¹ Benzer bir saptamada dönemin

⁴ Güneş, *age*, s.186.

⁵ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev:Metin Kırıatlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s.265; Ahmet Yeşil, *Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s.15; Frederic Frey, *The Turkish Political Elite*, Massachusetts: M.I.T. Press Cambridge 1965, s.327Ü; Kemal Hasim Karpaz, *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s.132-133.

⁶ Mehmet Kabasakal, *Türkiye'de Siyasi Parti Örgütlenmesi (1908-1960)*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1991, s. 113.

⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 9, Devre:2, İçtima Senesi:2, 20.10. 1340/1924, s. 26.

⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C.9, Devre: 2, İçtima Senesi:2, 27.10.1340/1924, s. 57-61; Gensoruyu Mübadele İmâr ve İskân Vekili Refet Bey'in istifa etmesinden dolayı Başvekil İsmet İnönü cevaplamıştı. Bkz: *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 10, Devre:2, İçtima Senesi:2, 05.11.1340/1924, s. 24.

⁹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, İletişim Yayınları, İstanbul 1984, s.76.

¹⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C.10, Devre:2, İçtima Senesi:2, 05.11.1340/1924, s.20-21; Mustafa Kemal, *Nutuk*, s.576-582; *Hâkimiyet-i Milliye*, 27 Ekim 1924, *Vatan*, 28 Ekim 1924.

¹¹ Mustafa Kemal, *Nutuk*, s.576-582.

panoramasını iyi yansıtanlardan biri olan Falih Rıfkı Atay'dan gelmişti. Atay, TPCF'nin kurulmasını şahsi kavgalar ve geçimsizlikler gibi basit sebeplerinde ötesinde "*ciddi ve büyük bir hareket*"¹² olarak yorumlamıştı.

Meclisteki mübadil ve göçmenlerin durumuyla ilgili müzakereler sonucunda 8 Kasım 1924'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde İsmet İnönü Hükümeti için yapılan güvenoyu yoklamasında 1 müstenkif(çekimser), 19 âdem-i itimat(reddeden)oyuna rağmen 148 güvenoyuyla İsmet İnönü Hükümeti tekrar kurulmuştu.¹³ İsmet İnönü Hükümetinin güvenoyu almasına tepki gösteren muhaliflerden Rauf Orbay, Refet Bele, Adnan Adıvar ile bazı Mebuslar da Halk Fırkası'ndan bir gün sonra istifa etmişlerdi.¹⁴ İstifa edenlerin gündemde olan yeni muhalefet fırkasına katılacakları iddia edilmişti.¹⁵ Yaşanan bu gelişmeler muhaliflerin kurmayı düşündükleri fırkanın son halkasını oluşturmuştu.

İstifalar sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk muhalefet fırkası olarak tarihine geçen TPCF'nin 17 Kasım 1924 tarihli kuruluş dilekçesini Ankara Mebusu Ali Fuat Paşa Dâhiliye Vekâletine vermişti. Fırkanın Genel Başkanlığına Kâzım Karabekir Paşa, Genel Sekreterliğine de Ali Fuat Paşa getirilmişti. Adnan ve Rauf Beyler de İkinci Başkan olarak belirlenmişlerdi.¹⁶

Fırkanın programında da ayrıntılı değinileceği üzere fırka, siyasal alanda halkın egemenliğine dayalı güçler ayrılığını ve devrimci değişim yerine evrimci değişimi savunan ve iktisadi alanda liberal bir ekonomi programını ilke olarak benimsemişti.¹⁷ TPCF'ye ait bir yayın organı yoktu. Özellikle İstanbul'da çıkan İkdâm, Tanin, İstiklâl, Son Telgraf, Tevhid-i Efkâr ve Vatan¹⁸ gibi dönemin etkili gazeteleri iktidar karşısında yeni muhalefet fırkasını güçlü bir şekilde desteklemişlerdi.

TPCF'nin kuruluşundan üç gün sonra dikkat çekici bir gelişme yaşanmıştı. İnönü Hükümetinin İstanbul için Örf-i İdare (sıkıyönetim) önerisi talebinin Halk Fırkası Meclis

¹² Falih Rıfkı Atay, *Çankaya, Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar*, Doğan Kardeşler Matbaası, İstanbul 1969, s.394-395.

¹³ Mecliste İsmet İnönü Hükümetine güven oylamasına 41 Mebus da iştirak etmemişti. *TBMM Zabıt Ceridesi*, C.10, Devre:2, İçtima Senesi:2, 05.11.1340/1924,s.166-168; *Hâkimiyet-i Milliye*, 9 Kasım 1924, *Son Telgraf*, 9 Kasım 1924, *Tanin*, 9 Kasım 1924, *Tevhid-i Efkâr*, 9 Kasım 1924, *Vakit*, 9 Kasım 1924; *Vatan*, 9 Kasım 1924.

¹⁴ Tanin Gazetesi istifa haberi ile "*Rauf Bey'in Riyasetinde Yeni Bir Cumhuriyet Fırkası*" başlıklı haberini yayımlamıştı: "*Halk Fırkası nihayet ikiye ayrılmıştır. Günlerden beri beklenen bu bölünme artık gerçekleşmiştir. Meclis içtimasından beri hükümetin icraatındaki bazı esaslarına muhalif olan bir kısım mebuslar fırkadan ayrılma kararını Fırka Kâtibi Umumiliğine bildirmişlerdir. Bu istifaları daha çok istifa takip edecektir. Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar istifa eden bu zümreye katılacaklar ve bu mebuslar yeni bir fırka teşkil edecekler ve fırkanın ismi 'Cumhuriyet Fırkası' olacaktır.*" *Tanin*, 10 Kasım 1924; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Mustafa Kemal'in özellikle bazı mebuslarla görüşmeler yaparak istifaların artmasını engellediğini belirtir. Karaosmanoğlu, *age*, s. 84.

¹⁵ 22 Kasım 1924 tarihine kadar Halk Fırkası'ndan istifa eden Mebusların toplamı otuz ikiye ulaşmıştı. Bunlardan dördü bağımsız idi. Yirmi sekiz Mebus da TPCF'ye katılmıştı. Cemal Kutay, *Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri*, C.19, Alioğlu Yayınevi, İstanbul 1980, s.118; F. Hüsrev Tökin, *Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncelerin Gelişmesi*, Elif Yayınları, İstanbul 1965, s.70.

¹⁶ Diğer merkez yönetim kurulu üyeleri ise Rüştü Paşa (Erzurum Mebusu), İsmail Canbolat (İstanbul), Sabit (Erzurum), Şükrü (İzmit), Muhtar (Trabzon), Halis Turgut (Sivas), Necati (Bursa), Faik (Ordu) Beylerdi. Tunaya, *age*, s. 606; Cemil Koçak, *Siyasal Tarih (1923-1950)*, Der. Sina Akşin, *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye (1908-1980)*, Cem Yayınevi, İstanbul 1990; *Son Telgraf*, 17 Kasım 1924, *Tanin*, Kasım 1924, *Tevhid-i Efkâr*, 18 Kasım 1924, *Vakit*, 17 Kasım 1924, *Vatan*, 17 Kasım 1924.

¹⁷ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev: Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.244-246; Naki Cevat Akkerman, *Demokrasi ve Türkiye'de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar*, Ulus Basımevi, Ankara 1950, s. 42; Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev: Yavuz Alogan, Doruk Yayınevi, Ankara 2002, s. 77.

¹⁸ Ahmet Yeşil, *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Cedit Neşriyat, Ankara 2002, s.234-235; Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, İmge Kitabevi, Ankara 1999, s. 263.

Grubunda reddedilmesinden sonra Başvekil İsmet İnönü görevinden istifa etmişti.¹⁹ Bu önerinin reddedilme sürecinde Mustafa Kemal'in rolü olduğu iddia edilmişti. Çünkü yeni kurulan fırkaya karşı İsmet İnönü'ye göre ılımlı kimliğiyle bilinen İstanbul Mebusu Fethi Okyar'ın hükümeti kurması, aynı zamanda muhalefet fırkasına hoşgörü ile bakılmasının da göstergesiydi.²⁰ Fethi Bey Hükümeti için yapılan güvenoyu oylamasına katılan 188 Mebusun tamamı evet oyu vermişti.²¹ TPCF de bu politik manevrayı iyi görerek Fethi Bey Hükümetine güvenoyu vermişti.

1.1. TPCF'nin Kapatılma Süreci

TPCF kuruluşundan sonra toplumun farklı kesimlerinden destek bulmuş, İstanbul'da ve bazı bölgelerde şubeler açmıştı.²² Fırka kısa sürede iktidara karşı olan farklı grupların, muhaliflerin ve İttihat ve Terakki'yi yeniden canlandırmak isteyenlerin de merkezi konumuna gelmişti.²³

TPCF, özellikle Fethi Okyar Hükümeti zamanındaki muhalefetiyle etkili olmuştu. Ancak TPCF, iktidar fırkası CHF'ye karşı güçlü bir muhalefet haline gelme fırsatını süreç içerisinde asla bulamamıştı.²⁴ İlk muhalefet fırkasına karşı başlangıçta CHF'nin tavrı ılımlı idi. Ancak tarihler 1925 yılının Şubat ayını gösterdiğinde Doğu illerinde Şeyh Sait öncülüğündeki etnik ve dinsel ağırlıklı isyan hareketinin ortaya çıkması TPCF'nin de sonunu getirmişti.²⁵ Fethi Okyar Hükümeti, bu gelişme üzerine olayın çıktığı bölgede Anayasanın 86. Maddesi gereğince bir ay süresince Örf-i İdare ilanı kararını almıştı.²⁶

TPCF Genel Başkanı Kâzım Karabekir Paşa da alınan bu karara: “*Dini araç ederek ulusal varlığımızı tehlikeye sokanlar her türlü lanete layıktırlar...*”²⁷ Sözleriyle destek vermişti. Mecliste Örf-i İdare kararı müttefikan(oybirliği) ile kabul edilerek Hıyanet-i Vatanîye Kanunu'nun 1. Maddesine eklenmişti.²⁸ Buna göre dinî siyasete alet edenler, bu yönde faaliyette bulunanlar, devletin düzenini değiştirmeye çalışanların vatan haini olarak değerlendirilmeleri kararlaştırılmıştı. Muhalefet fırkası bu konu hakkında iktidar fırkasından farklı düşünmemektedir. TPCF yöneticileri de isyanın ivedilikle kontrol altına alınması gerektiği konusunda iktidar fırkasıyla hemfikirlerdi. Dinin siyasete alet edilmesi, muhalefet fırkası TPCF Mebuslarını da rahatsız etmişti. Bölgede Örf-i İdare'nin ilan edilmesi konusu

¹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, D:II,C:10,İ:II, 22.11.1340/1924, s.358.

²⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, D:II,C:10,İ:II, 22.11.1340/1924, s.375.

²¹ TBMM Zabıt Ceridesi, D:II,C:10,İ:II, 27.11.1340/1924, s.407-410; Çavdar, *age*, s. 267-268.

²² TPCF'nin ülke içindeki teşkilatlanması ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Yeşil, *age*, s. 241-244; Erik Jan Zürcher, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 1924-1925*, Çev: Gül Çağalı Güven, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s. 94-95; Nevin Yurtsever Ateş, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Sarmal Yayınları, İstanbul 1994.

²³ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Cem Yayınevi, İstanbul 1992, s.103-104.

²⁴ Ahmad, *age*, s. 80.

²⁵ TPCF'nin kapatılma süreci ile ilgili bkz: Mehmet Özalper, “Bir Muhalefet Partisinin İlgası: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.II, S.1, s. 117-136.

²⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, D:II, C:14, İ:II, 23.02.1341/1925, s.288; Diyarbakır, Elazığ, Genç, Muş, Ergani, Dersim, Mardin, Urfa, Siirt, Bitlis, Van, Hakkâri, Kığı'da sıkıyönetim ilan edilmişti. *BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi)*, 30.18.1.1/12.76.17; Daha sonra ismi belirtilen yerlerde sıkıyönetim bir ay daha uzatılmıştı. *BCA*, 30.18.1.1/13.15.10.

²⁷ “*Hükümetimizin beyanatına nazaran, bazı Şark vilâyetlerimizde İdare-i Örfiye'yi mucip hâdiseler zuhura gelmiştir. Bu, mahdud müteğallibenin, haricî teşvikatla bazı emellere nail olmak için, halkı dini tahrik ile idlâl ettikleri anlaşılmıştır. Dini âlet ittihaz ederek, mevcudiyeti milliyemizi tehlikeye koyanlar, her türlü lanete lâyıktır. Hükümetimizin kanunî olan icraatına biz de bütün mevcudiyetimizle müzahiriz. Dahilî ve Haricî herhangi bir tehlike karşısında, bütün cihan bilmelidir ki, bu vatanın yekvücut evlâtları her zaman, her fedakârlığa amadedir. (Şiddetli alkışlar.)*” TBMM Zabıt Ceridesi, D:II, C:10, İ:64, 25.02.1341/1925, s. 309.

²⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, D:II, C:10, İ:64, 25.02.1341/1925, s. 311.

Mecliste görüşülürken TPCF üyeleri de kanun lehine olumlu oy kullanmışlardı. Hükümete güvenoyu yoklaması sonucunda ise beklenmedik bir gelişmeyle Fethi Bey Başvekillikten istifa etmişti. Bu defada Fethi Bey'in olaylar karşısında yetersiz kaldığı düşünülmüş olmalı ki yerine tekrar İsmet İnönü Hükümeti 3 Mart 1925'te güvenoyu alarak göreve başlamıştı. İsmet İnönü Hükümeti başa geldikten hemen sonra, 4 Mart 1925 tarih ve 578 numaralı olağanüstü yetkilere sahip Takrir-i Sükûn Kanunu'nun kabulü için teklif vermişti. Teklif TBMM'de 22 red oyuna karşı 122 kabul oyuyla yasalaşmıştı.²⁹

3 Haziran 1925'te İcra Vekilleri kararında, bazı TPCF üyelerinin isyanla bağlantıları olduğu ve fırka programının 6. Maddesinde yer alan: "*Efkâr ve itikadat-ı diniyeye hürmetkârdır*"³⁰ hükmünün de bunu desteklediği ifade edilmişti. Takrir-i Sükûn Kanunu gereğince fırka mensuplarının dinî siyasete alet ettiği anlayışı gerekçe gösterilerek merkez ve şubelerinin kapatılmasına karar verilmişti. Fırka kurucularından Rauf Orbay fırka programının özellikle 6. Maddesinin ileri sürülerek kapatılması ile ilgili olarak: "*Terakkiperver Fırkası kurulduktan sonra, daha o zaman bizi dini siyasete alet etmekle itham etmişlerdi. Bu itham hala devam ediyordu. Hâlbuki Türkiye Cumhuriyeti'nin Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda 'Devletin dini İslam dinidir' kaydı vardı. Programımızdaki 'Dinler ve felsefi itikatlara hürmetkâriz.' İfadesiyle biz de dini taassuptan ve bilhassa dini siyasete alet etmekten uzak bulunduğumuzu tespit etmiştik. Ve aynı zamanda bizi itham edenlerin bizzat kendileri, kendi sözleri ve kılık kıyafetleri ile öylesine mücessem birer dini siyasete alet etme örneği idiler ki, biz bunları asla reddedilemeyecek şekilde vesikalarla ispat edebilecek bir vaziyette ve mevkide bulunuyorduk.*"³¹ Sözleriyle Rauf Orbay, fırkanın kapatılma gerekçesinin gerçeği yansıtmadığını çünkü Anayasada bile 'devletin dini İslâm'dır maddesinin bulunduğu dikkat çekmişti.

Fırkanın kapatılmasına gerekçe gösterilen 6. Madde ile ilgili olarak çarpıcı ve dikkat çekici bir değerlendirmede Falih Rıfkı Atay'dan gelmişti. Atay: "*Cumhuriyet devri boyunca ne zaman bir muhalefet hareketi uyansa, onun başlıca kuvveti, liderler istese de istemese de, 'irtica' olması tabii idi*"³² ifadeleriyle iktidara karşı olan muhalefetin susturulmasında 'irtica' suçlamasının önemli bir argüman olduğunu belirtmişti.

Son olarak Mustafa Kemal, Nutuk'ta "*Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve En Hain Kafaların Eseri*" olan program diye başlayan bölümde muhalefet fırkası ile ilgili olarak yaşananları ve gelişmeleri şöyle ifade etmişti: "*Bilindiği üzere 'Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası' diye bir parti kurdular. Bu partinin gizli eller tarafından çizilen programını da ortaya attılar. 'Cumhuriyet' kelimesini ağızlarına almaktan bile çekinenlerin, Cumhuriyet'i doğduğu gün boğmak isteyenlerin, kurdıkları partiye 'Cumhuriyet' ve hem de 'Terakkiperver Cumhuriyet' adını vermiş olmaları, nasıl ciddiye alınabilir ve ne dereceye kadar samimî sayılabilir. Rauf Bey ve arkadaşlarının kurdıkları bu parti 'Muhafazakâr' adı altında ortaya çıkmış olsaydı, belki bir anlamı olurdu. Fakat bizden daha çok cumhuriyetçi ve bizden daha çok ilerici olduklarını iddiaya kalkışmaları elbette doğru değildi. 'Parti, dinî düşünce ve inançlara saygılıdır' ilkesini bayrak olarak eline alan kimselerden iyi niyet beklenebilir miydi? Bu bayrak, yüzyıllardan beri cahilleri, bağnazları ve hurafelere inananları kandırarak özel çıkarlar sağlamaya kalkmış olanların taşıdıkları bayrak değil miydi?...Bu fırka, memlekette*

²⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, D:II, C:15, İ:69, 04.03.1341 / 1925, s. 149; TBMM Zabıt Ceridesi, D:II, C:15, İ:69, 04.03.1341/1925, s. 149; Bkz. Takrir-i Sükûn Kanunu, Resmi Gazete, 4 Mart 1341, No: 87.

³⁰ BCA, 30.18.1.1/14.32.19; Tunaya, age, s. 621; Ahmet Yeşil, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, s. 384-385; Özalper, agm, s. 130.

³¹ Feridun Kandemir, Hatıraları ve Söyleyemedikleriyle Rauf Orbay, Sinan Matbaası, İstanbul 1965, s. 143; Ali Fuat Cebesoy, Siyasi Hatıralar, II. Kısım, Doğan Kardeş, İstanbul 1960, s. 163.

³² Atay, age, s. 396.

suikastçıların, gericilerin sığınağı ve ümitlerinin dayanağı oldu...Tarih (gizli maksatlarla hazırlanmış, genel ve gerici nitelikte) Doğu isyanının sebeplerini inceleyip araştırdığı zaman, onun önemli ve belirli sebepleri arasında” Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın dini konularda verdiği sözleri, doğruya gönderdiği sorumlu sekreterinin kurduğu örgütü ve yaptığı kışkırtmaları bulacaktır.”³³ Sözleriyle fırkanın kapatılma gerekçesini net bir şekilde ortaya koymuştu.

2. Serbest Cumhuriyet Fırkası

Erken Cumhuriyet Döneminde TPCF’den sonra ikinci kez çok partili siyasal hayata geçiş denemesi 12 Ağustos 1930’da Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın(SCF) kurulması ile gerçekleşmişti. TPCF’nin 1925’te kapatılmasından 1930 yılına kadar geçen zaman aralığında başta Takrir-i Sükûn Kanunu’nun ülke genelinde oluşturduğu toplumsal huzursuzluk, hükümetin denetimden yoksun olması³⁴ ve ekonomide katı devletçi gibi uygulamalar toplumun farklı kesimlerinde hükümete karşı muhalefetin ve öfkenin iyice artmasında iç faktörleri oluşturmuştu.³⁵ 1929 Dünya Ekonomi Krizinin getirdiği sıkıntılı koşulların da toplumun büyük bir kesimini etkilemesi³⁶ ve ülkedeki politik atmosferin dışarıdan diktatörlük algısı oluşturması da SCF’nin kuruluşunda dış faktörleri oluşturmuştu³⁷.

Bu amaç ve hedefle Reisicumhur Mustafa Kemal, ülkenin umumî manzarası karşısında özellikle ülke içerisindeki muhalefeti kendi kontrolünde bir yere kanallı etmeye ve aynı zamanda İsmet İnönü Hükümetini de denetim altına almaya karar vermişti.³⁸ TPCF’den sonraki süreçte ülke içerisindeki siyasal, toplumsal ve ekonomik vaziyetin gidişatını iyi görmediğini anlatan Mustafa Kemal neden yeni bir fırka kurma düşüncesinde olduğunu açıkça şöyle ifade etmişti:

“...Samimi bir murakabe (denetim) teessüs etmedikçe hükümetler ve işbaşında bulunanlar şuur altlarında saklı ve gizli hususi emel ve heveslerini devletin gerçek ihtiyaçlarından ayıramazlar. Hükümeti hatadan ve bu hatalar yüzünden devleti zararlardan korumak için bir muhalif fırkaya ihtiyaç vardır.”³⁹

Fethi Okyar anılarında Mustafa Kemal’in, yeni bir fırka düşüncesinden çok önce CHF içerisinde bir muhalefet grubu kurma fikrinde olduğunu bunu da ilk olarak İsmet İnönü ile

³³ Mustafa Kemal, *Nutuk*, s. 632-633.

³⁴ Mustafa Kemal’in Serbest Fırka yolu ile “İsmet Paşa’nın nüfuzunu frenlemek” istediğine dair görüşlerde mevcuttu, Karpat, *age*, s.151-154.

³⁵ Toplum kesimlerinin çoğunluğunun daha çok mali ve ekonomik alandaki memnuniyetsizliği ve hoşnutsuzluğu Reisicumhur Mustafa Kemal’in harekete geçmesine neden olmuştu. Mustafa Kemal’in ülkenin durumunu yakından görmek için çıktığı yurt gezisinde gördüğü manzara karşısında yanındaki Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak’a: “Bunaliyorum çocuk, büyük bir ıstırap içerisinde bunaliyorum. Görüyorsun ya her gittiğimiz yerde dert şikâyet dinliyoruz. Her taraf derin bir yokluk, maddi-manevi perişanlık içerisinde” sözleri 1930’lu yıllardaki toplumda biriken muhalefeti yansıtmaya açısından dikkate değerdi.” bkz: Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, s.389; Çavdar, *age*, s. 296; Mustafa Kemal’in yurt gezilerden birinde yanında bulunan Ahmet Hamdi Başar da ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntının halk üzerindeki etkilerini ayrıntılı bir biçimde anlatmaktadır. bkz: Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk’le Üç Ay ve 1930’dan Sonra Türkiye*, AİTİA Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Y.O. Basımevi, Ankara 1981.

³⁶ Taner Timur, *Türkiye’de Çok Partili Hayat Geçiş*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s. 9.

³⁷ Barış Ertem “Siyasal Bir Muhalefet Denemesi Olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası”, *Ordu Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C.I, S.2, s.72; Tevfik Çavdar, “Serbest Fırka”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. VIII, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 2052-2059.

³⁸ Mustafa Kemal “Meclis yalnız bir fırka mensuplarından olunca o fırkanın iktidar mevkiinde tuttuğu hükümetin icraatının kâfi derecede münakaşa ve tenkit edilmemiş olmasıdır.” Hıfzı Topuz, Hüsamettin Ünsal, *Cumhuriyetin Beş Dönemeci*, Sergi Yayınevi, İzmir 1984, s. 10.

³⁹ *Atatürk’ün Sırdışı Kılıç Ali’nin Hatıraları* Der. Hulusi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 25.

paylaştığını⁴⁰ İnönü'nün de fırka içi muhalefet fikrine sıcak bakmadığından dolayı yeni bir fırkanın kurulması üzerinde mutabık kalındığını belirtmişti. Mustafa Kemal kurulacak yeni fırka için samimi arkadaşı Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Ali Fethi Okyar'ı düşünmüştü. Mustafa Kemal, tatil için Türkiye'de bulunan Fethi Bey'le fırkanın kurulması hususunda ilk görüşmeyi 24-30 Temmuz 1930 tarihlerinde Yalova'daki termal Otelde gerçekleştirmişti.⁴¹ İkili arasındaki görüşmeler sonrasında fırkanın kuruluşu önceden anlaşıldığı üzere ikili arasında mektuplaşma ile başlayacaktı. Bu mektupların da 10-12 Ağustos 1930 tarihli gazetelerde yayımlanarak fırkaya doğal bir fırka görünümü verilmesi düşünülmüştü.⁴²

Reisicumhur Mustafa Kemal'den iki fırka arasında tarafsız kalacağına dair güvenceyi alan Fethi Bey: *"Teşkil edeceğim fırkanın çehresi, tam Laiklik ve samimi Cumhuriyetçiliktir"*⁴³ ifadeleriyle yeni fırkanın kuruculuğunu da kabul ettiğini deklare etmişti.

Gelişmeler doğrultusunda Fethi Bey, hazırladıkları on bir maddelik fırka programını Mustafa Kemal'in onayından geçirdikten sonra SCF'nin kuruluşunu 12 Ağustos 1930'da kamuoyuna açıklamışlardı.⁴⁴ Genel Başkanlığını Ali Fethi Okyar'ın, Genel Sekreterliğini (Umumi Kâtip) Nuri Conker'in yaptığı Türkiye'nin ikinci muhalefet fırkası İstanbul'da kurulmuştu.⁴⁵ İsmi ve Mebuslarını Mustafa Kemal'in belirlediği on üç CHF'li Mebusun katılımıyla kurulan yeni fırka⁴⁶ programının 1.Maddesinde, kendisini Cumhuriyetçi, Milliyetçi ve Laik⁴⁷ olarak tanımlayarak ekonomide serbestliği, özel teşebbüsü savunmuştu.⁴⁸

Yeni kurulan muhalefet fırkası toplumun farklı kesimlerinde büyük bir sevgi ve coşkuyla karşılanmıştı. Fırkaya teveccühün çok fazla olmasının sebepleri şunlardı: Öncelikle CHF politikalarının bazı kesimlerce benimsenmemesi, özellikle toplumu dönüştürmeye yönelik yapılan reformların benimsetilmesinde yapılan uygulamalar ve yaşanan sıkıntılar iktidar fırkasına tepkiye neden olmuştu.⁴⁹ Fethi Bey de, yeni fırkaya niçin ihtiyaç duyulduğu sorusuna; Meclis kürsüsünden iktidar fırkası karşısında muhalefet fırkasının olmamasının hükümeti

⁴⁰ Aslında yeni bir fırka kurulması konusunu Mustafa Kemal çok önceden Başvekil İsmet İnönü ile paylaşmıştı. İsmet İnönü, *Defterler:1919-1973*, C. I, Haz.: Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s. 148.

⁴¹ Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye, Fethi Okyar'ın Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1997, s. 65.

⁴² Mektupların içeriği için bkz: *BCA*, 490.1.0.0/435.1804.2; *Yarın*, 10 Ağustos 1930, *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1930, *Akşam*, 11 Ağustos 1930; Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 697-707.

⁴³ *BCA*, 490.1.0.0/435.1804.2; Fethi Bey fırkanın programı ile ilgili: *"Gazi hazretlerine yazdığım mektuptaki nokta-i nazarlar programımızın esas hatlarını kâfi derecede göstermiştir"* sözleriyle açıklama yapmıştı. *Cumhuriyet* 12 Ağustos 1930; *Vakit* 12 Ağustos 1930; Feridun Kandemir, *Siyasi Dargınlıklar 4, Serbest Fırka Nasıl Kuruldu, Nasıl Kapatıldı?* Ekicigil Tarih Yayınları, İstanbul 1955, s. 54-55.

⁴⁴ *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1930; *Yarın*, 13 Ağustos 1930; *Hâkimiyet-i Milliye*, 13 Ağustos 1930; Akkerman, *age*, s. 43; CHF Kâtibiumumisi (Umumi kâtip) Erzincan Mebusu Saffet (Arıkan) Bey, fırka programındaki vergilerin azaltılacağı ilkesinin hayalperestçe olduğunu ifade etmişti. *BCA*, 490.1.0.0/1.4.8.

⁴⁵ *BCA*, 490.1.0.0/435.1804.2; Tunaya, *age*, s. 622; Mustafa Kemal Paşa'nın kız kardeşi Makbule Hanım da fırka içerisinde yer almıştı. Ertem, *agm*, s. 74.

⁴⁶ *Yarın*, 19 Ağustos 1930; SCF'ye katılan Mebuslarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Çetin Yetkin Serbest Cumhuriyet Fırkası, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1997; Samet Ağaoğlu, *Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru*, Baha Matbaası, İstanbul, 1972, s. 27; Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, Haz.: Cemal Kutay, Tercüman Yayınları, İstanbul 1980, s. 406.

⁴⁷ *BCA*, 490.1.0.0/1.4.11.

⁴⁸ *Cumhuriyet* Gazetesinde SCF ile ilgili olarak; *"Lâik Cumhuriyetçi bir program ile parlamento faaliyetine iştirak edecektir. Tesbit edilmekte olan programda esas umdeler olarak bir dereceli intihap inhisarların lağvı ve vergilerin tahrifi, ecnebi sermayesinin gelmesini temin gibi meval vardı"* *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1930; Fırkanın Programı için bkz: Yetkin, *age*, Ek-III, s. 259; Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 471.

⁴⁹ Esat Öz, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)*, Gündoğdu Yayınları, Ankara 1992, s.106-107.

denetlemede bir eksiklik olduğunun görülmesi üzerine fırkayı kurduklarını söyleyerek cevap vermişti.⁵⁰ Mustafa Kemal de Cumhuriyet rejimine uygun olarak siyasi fırkaların olması gerektiğini şu şekilde ifade etmişti: “*Meclis yalnız bir fırka mensuplarından olunca, o fırkanın iktidar mevkiinde tuttuğu hükûmetin icraatının kâfi derecede münakaşa ve tenkit edilmemiş olmasıdır.*”⁵¹ Sözleriyle Mecliste tek fırkanın olmasının hükûmetin denetlenmesindeki eksikliğe dikkat çekmişti.

2.1. SCF’nin Kapatılma Süreci

2.1.1. İzmir Olayları

Genel Başkan Fethi Bey’in SCF’nin İzmir teşkilatını kurmak üzere şehre gelmesi olaylara neden olmuştu. 7 Eylül 1930’da SCF mitingi için Alsancak Stadyumu’nda toplanan elli bin kişiye yakın büyük bir kalabalık Fethi Bey’e ve SCF’ye karşı sevgi gösterisinde bulunmuştu.⁵² Toplanan kalabalığın Fethi Bey’i adeta bir kurtarıcı gibi karşılaması⁵³, CHF’lileri endişelendirmişti.

Bir gün sonra yapılan CHF mitinginde iki fırka taraftarlarının karşılaşması sırasında olaylar çıkmıştı. Bazı Serbest Fırka taraftarınca CHF Denizli Mebusu Haydar Rüştü’nün Anadolu Gazetesi’nde SCF aleyhine yazı yazması sonucunda gazete matbaası ve CHF il binası taşlanmıştı. Tüm bu yaşanan olaylar esnasında güvenlik görevlileri yaralanmış ve bir çocuk da hayatını kaybetmişti.⁵⁴ Olaya karıştığı tespit edilen 20 kişiden 3’ü tutuklanmıştı.⁵⁵

İzmir olayları, Mustafa Kemal’in ve CHF yöneticilerinin SCF’ye karşı kuşkuya düşmelerine ve fırkanın kapatılmasına giden süreçte önemli bir halkayı oluşturmuştu.

2.1.2. SCF’nin Kapatılmasında Son Perde: Belediye Seçimleri Sonrası Mecliste Yaşanan Tartışmalar

Fırka siyasal söylemlerinde, iktidar fırkasına muhalefetini daha çok ekonomi üzerinden yapmıştı. Fırka programında da belirttiği üzere, hükûmetin devlet müdahaleciliğini, demiryolu politikasını ve vergilerin tarhi ve toplanması gibi konularını sert bir şekilde eleştirmişti.⁵⁶ Fırka yöneticileri seçmenlerden oy isterken de özgürlükleri dile getirerek korkmadan serbestçe oy kullanmalarını istemişti.⁵⁷ Bunun yanı sıra özellikle Eylül-Ekim 1930⁵⁸ tarihleri arasında

⁵⁰ TBMM Zabut Ceridesi, D:3,C: XXI, İ:84, 02.10.1930, s. 36-40.

⁵¹ Topuz-Hüsamettin Ünsal, *age*, s. 10.

⁵² SCF’nin kurulması özellikle Batı Anadolu’da büyük bir coşkuyla karşılanmıştı. *Son Posta*, 9 Eylül 1930, Bu ilginin temel sebeplerinden birisi olarak 1929 Dünya Ekonomi krizinden en çok etkilenen kesimin bu bölgede olmasından mütevellit yeni kurulan fırkayı buradaki insanlar daha fazla desteklemişlerdi. Hasan Bülent Kahraman, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-II 1920-1960*, Agora Kitaplığı, İstanbul 2010, s.139; Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, *age*, s. 73-74.

⁵³ Fethi Bey’in İzmir’de kitleler tarafından karşılanmasını Ahmet Hamdi Başar da şöyle anlatmıştı: “*Fethi Bey İzmir’de umulduğundan çok fazla alaka ve rağbet gördü. İzmir’deki bu ilgi ve alaka, memleketin her köşesine yayıldı. Hiçbir fırka bu kadar az çalışarak, az zamanda bu kadar başarı kazanmış olamazdı. Adeta kendiliğinden her yerde Serbest Cumhuriyet Fırka’nın teşkilatı kurulmuştu...Fethi Bey fırkanın gördüğü bu alakadan şaşırılmış onu frenlemeye uğraşıyordu.*” Başar, *age*, s. 12; Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,1,1924-1930*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 312; Fethi Bey, Ege Bölgesi’nde yapmış olduğu mitinglerinde vergilerin ağırlığını, özel girişimin engellenmesi, Liman İnhisarlarındaki başarısızlıkları ve hükûmetin demiryolu politikasını sert bir dille eleştirmişti. *Yarın*, 8 Eylül 1930; *Akşam*, 8 Eylül 1930; *Yarın*, 10 Eylül 1930.

⁵⁴ Olaylarda komünistlerinde etkisinin olduğu ifade edilmişti. *BCA*, 490.1.0.0/1.4.15.

⁵⁵ *BCA*, 490.1.0.0/435.1804.2; Başvekil İsmet İnönü’nün İzmir olayları ile ilgili konuşması için bkz: *TBMM Zabut Ceridesi*, D:3,C: XXI, 02.10.1930, s.56; *Milliyet*, 08 Eylül 1930; Çavdar, *age*, s.300; Karpaz, *age*, s.152.

⁵⁶ Cem Emrence, *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s.78-81.

⁵⁷ *BCA*, 30.10.0.0/82.536.29, Ek:84.

⁵⁸ Belediye seçimlerinin ne zaman nerede yapıldığını için bkz: *BCA*, 30.10.0.0/82.536.26, Ek:84.

yapılan Belediye seçimlerinde SCF adaylarının bazı yörelerde seçimi kazanması ve sonrasında iki fırka arasında yaşanan gelişmeler de fırkanın kapanmasına yol açan önemli halkayı oluşturmuştu. Serbest Cumhuriyet Fırkası yöneticileri seçimlerde bazı yerel yöneticilerin usulsüzlükler yaptıklarını, kazandıkları yerlerde oylarının çalındığını iddia etmişlerdi.⁵⁹ Fethi Bey, seçim çevrelerinden gelen şikâyetler, SCF'lilere yönelik baskılar ve usulsüzlüklerle ilgili olarak 6 Kasım 1930'daki Meclis birleşiminde ilk olarak Dâhiliye Vekilinin açıklamada bulunulması için takrir vermişti.⁶⁰ Kabul edilen takririn görüşülmesine Meclisin 15 Kasım'daki oturumunda başlanmıştı.⁶¹ Fethi Bey seçim usulsüzlüklerini ve baskı iddialarını anlatmıştı. Ancak Fethi Bey, Meclis görüşmelerinde bir sonuç elde edememişti. Bilakis Fethi Bey'den sonra söz alan iktidar mensubu CHF'li Mebuslar yaşanan son gelişmeleri yalnızca kendi iktidarlara yönelik bir eleştiri olarak değil de, doğrudan doğruya rejime yönelik bir tehlike olarak yorumlamışlar ve muhalefet fırkasını rejim düşmanlığıyla suçlayacak kadar ileri gitmişlerdi. Öyle ki Meclisteki tartışmalarda CHF'lilerce SCF'liler saltanat yanlısı ve mürteci olarak itham edilmişlerdi.⁶² Meclis görüşmelerinde SCF'nin rejim düşmanlığıyla suçlanması ve fırkanın kapatılmasının istenmesi gibi ithamlar SCF'nin kapatılmasında son halkayı oluşturmuştu.⁶³

2.2. SCF'nin Kapatılması

Mecliste yaşanan tartışmalar sonrasında Fethi Bey yanına Fırka Genel Sekreteri Nuri (Conker) Bey'i de alarak fırkanın kapatılmasına yönelik hazırladıkları metni 17 Kasım 1930'da Reisicumhur Mustafa Kemal'e sunmaya gitmişlerdi.⁶⁴ Çankaya'da Başvekil İsmet İnönü'nün de bulunduğu toplantıda Fethi Bey, SCF'yi kapattıklarına dair bildiriye⁶⁵ Mustafa Kemal'e sunmuşlardı. 17 Kasım 1930 tarihli bir yazıyla da Dâhiliye Vekâletine SCF'nin kapatılma kararı resmen bildirilmişti.⁶⁶ Fethi Bey sonraki süreçte Gümüşhane Mebusu olarak Meclisteki faaliyetlerine devam etmişti.⁶⁷

Yaşanan tüm bu olaylar göstermiştir ki Serbest Cumhuriyet Fırkası düşünüldüğü gibi sadece CHF iktidarını denetleyecek, eleştirecek ve "parlamento içi muhalefet"⁶⁸ yapacak bir 'kontrol fırkasından' çok daha fazlasıydı. Kurulduğu andan itibaren iktidara ve yapılanlara tepkili

⁵⁹ İddialarla ilgili Dâhiliye Vekâleti ve Danıştay tarafından tahkikatın yapıldığı bazı yerlerde seçimlerin iptal edildiği de olmuştu. Örneğin: Tire, Menemen, Keşan, Silifke, Darıca, Seferihisar, Bergama gibi. *BCA*, 30.10.0.0/82.536.32, Ek:84.

⁶⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, D:3,İ:3,C:XXII, 06.11.1930, s.10; *BCA*, 30.10.0.0/8.48.7.

⁶¹ Meclisteki tartışmalar için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, D:3,İ:5,C:XXII, 15.11.1930, s.16-73.

⁶² *TBMM Zabıt Ceridesi*, D:3,İ:5,C:XXII, 15.11.1930, s.16-73; CHF Kâtibiumumisi Erzincan Mebusu Saffet Arıkan, CHF Müfettişlerine SCF'ye girebilecek mürteciler konusunda uyanık olmaları konusunda uyarıda bulunmuştu. *BCA*, 490.1.0.0/1.4.12; Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s.226; Karpas *age*, s.152-153.

⁶³ Meclisteki sert tartışmalar ve görüşmeler için bkz: *TBMM Zabıt Ceridesi*, D:3,İ:5,C:XXII, 15.11.1930, s.16-73; Emrence, *age*, s. 185-188; Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, *age*, s. 77.

⁶⁴ Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, *age*, s. 226.

⁶⁵ Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın fesih bildirisi: "Tebellür eden (beliren) son vaziyete göre fırkamız, Büyük Gazi Hazretleri'ne karşı siyasi sahnede mücadele edecek bir mevkie getirilmiştir. Fırkamız doğrudan doğruya Gazi Hazretleri'nin teşvik, ısrar ve tasvipleriyle vücuda gelmiş ve büyük reisimizin her iki fırkaya karşı Müsavî(eşit), muavenet(yardım) ve muamelesine mazhar olacağı(erişeceği) teminatını almış idi. Esasen başka türlü siyasi bir teşekküle vücut vermek mesuliyetini almağı hiçbir zaman hatırıma getirmedik. Halbuki emrivaki şeklinde tahakkuk eden (gerçekleşen) son vaziyet karşısında bizce başarılması muhal(olanaksız) olan bu teşebbüse devam etmek beyhude olacağından fırkamızın feshine ve keyfiyet(durumun) bilumum(bütün) teşkilata ve Dahiliye Vekâletine bildirilmesine karar verilmiştir." Yetkin, *age*, s. 227-228.

⁶⁶ Tunaya, *age*, s.630-631; Erdoğan Teziç, *100 Soruda Siyasî Partiler Partilerin Hukukî Rejimi ve Türkiye'de Partiler*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1976, s. 249; *Yarın*, 18 Kasım 1930.

⁶⁷ *TBMM, Esami Defteri*, Devre:3, İçtima:4, Tabi:5, s. 5.

⁶⁸ Öz, *age*, s.222.

muhalif grupların kitlesel desteğini de arkasına alarak güçlenen SCF'nin iktidara karşı TPCF'den de etkili sert muhalefetiyle iktidara da talip olduğunu göstermesi CHF'liler arasında ciddi sıkıntı oluşturmuştu. Milliyet Gazetesi başyazarı aynı zamanda CHF Siirt Mebusu Mahmut Soydan: “İktidar mevkiinde bulunan her hükümet büyük reisin itimadını kaybettiğini hissedince kendiliğinden çekilir, çekilmeyi milli bir vazife bilir...”⁶⁹ sözleriyle bir anlamda SCF'nin feshedilmesinin gerekli bir eylem olduğunu ifade etmişti.

Asım Us, fırkanın kapatılması ile ilgili olarak Mustafa Kemal'in, Fethi Bey'e şunları söylediğini aktarmıştı: “Ben tarafsızlık sözümde duruyorum. Fakat benim üzerimde bir de memleketi emniyet ve huzur içinde tutmak mesuliyetim var. Siz hemen birkaç ay içinde iktidara gelmek istiyorsunuz. Hiç beklemeye tahammül göstermiyorsunuz. Bugün iktidardakileri düşürüp yerine geçecek olsanız, bu memleketi emniyet ve huzur içinde ayakta tutabilecek misiniz? Bana bir kere bu kanaati vermelisiniz.”⁷⁰ sözleriyle kendisinin sözünde durduğunu ancak SCF'nin bir an önce iktidara gelme isteğinden kaynaklı sabırsızlıklarını ve tecrübesizliklerini de eleştirmişti.

3. İki Fırkanın “Programları” Ekseninde Karşılaştırmalı Analizi

3.1. İki Fırkanın programlarının kıyaslanması

Erken Cumhuriyet Döneminde ele alınan iki fırkanın programları öncelikle Batı Avrupa tarzı liberal nitelikte bir program çerçevesinde hazırlanmıştı. TPCF'nin programı SCF'ye göre ayrıntılı ve farklı konu başlıklarını içermektedir. Bu sürecin doğal sonucu da iki fırkanın programlarında benzerliklerin yanında farklılıkların da olmasıydı. Bu benzerlik ve farklılıklar karşılaştırmalı tablo analiziyle çalışma içerisinde ayrıntılı bir şekilde verilmiştir.

3.1.1. Temel Farklılıklar

3.1.1.1. Kuruluş Felsefesi ve Kapatılma Süreçleri Bakımından

Öncelikle Cumhuriyet tarihinin önemli iki siyasal fırkasının kurulma ve kapatılma süreçleri birbirinden farklı idi. TPCF tamamen dönemin şartların etkisiyle ‘doğal, kendiliğinden’ bir muhalefet fırkası olarak ortaya çıkmış, bazı gelişmeler sonrasında da Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılmıştı. SCF ise iç ve dış kamuoyunda hükümete karşı oluşan tepkiyi dindirmeye yönelik Reiscumhur Mustafa Kemal'in ‘telkin ve teşvikle yapay bir biçimde’ hükümeti denetleme göreviyle kurulmuş akabinde gelişmelerin tersi istikamette ilerlemesi neticesinde de kendisini feshetmek zorunda kalmıştı. Bu minvalde değerlendirildiğinde iki fırkanın kuruluş hikâyelerinin farklılığı programlarına da ağırlıklı olarak yansımıştır.

3.1.1.2. Kurucu Kadro Bakımından

Kurulma aşamalarındaki süreç dikkate alındığında her iki fırkanın kadrolarında da farklılıkların olduğu görülmüştür. TPCF'nin kadrosunun büyük çoğunluğu asker ağırlıklı iken SCF'nin ise sivil kadrolardan (Mebus, tüccar, eşraf, hukukçu, gayrimüslim) oluşmuştu.⁷¹ TPCF'nin özellikle kurucu kadrosunun Millî Mücadele sürecinin ünlü komutanları, Kâzım (Karabekir), Rauf (Orbay), Ali Fuat (Cebesoy) ve Refet (Bele) gibi Paşalardan oluşması tabanda (halk) ve basında önemli bir etki meydana getirmişti.⁷² Bu bağlamda TPCF'nin CHF iktidarına alternatif olabilecek güçlü ve deneyimli bir kadroya sahip oluşu da önemli idi. SCF

⁶⁹ Mahmut Soydan “Fırkalar Karşısında Gazi”, *Milliyet*, 8 Eylül 1930.

⁷⁰ Asım Us, *Gördüklerim, Duyduklarım: Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerine ait Hatıralar ve Tetkikler*, Vakıf Matbaası, İstanbul 1964, s.142; Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri*, s. 328.

⁷¹ Yetkin, *age*, s. 188-189.

⁷² Frey, *age*, s. 932-935

ise kuruluş felsefesinden kaynaklı olarak kendisine biçilen hükümeti denetleme rolünden dolayı iktidar olma hedefini de uzakta görmekteydi.

4. TPCF Programı

Fırkanın programı, Esaslar (md.1-13), Siyaseti Dâhiliye (md.14-28), İktisadiyat (md.28-39), İtibar (md.40-44), Maliye (md.45-48), Siyaset-i Maarif (md.49-54), Siyaseti İçtimaiye (md.55-58) başlıkları olmak üzere 7 Kısım, 58 Maddeden oluşmaktaydı.⁷³

Genel olarak fırka programının, 1. ve 2. Maddelerinde Cumhuriyet yönetimi ve demokrasi rejiminin gerekliliğine değinilmişti.⁷⁴ Bu maddeler özellikle fırkaya getirilen eleştirilere bir cevap niteliği de taşımaktaydı. Ayrıca fırka programında, ekonomi ve maliye ile idari örgütlenme gibi konulara da ağırlık verilmişti.⁷⁵ Fırkanın ekonomi politikalarını ilgilendiren kısımlarda ise liberal politikalarla ait argümanların fazla olduğu görülmüştü. Yabancı sermayenin savunulması, devletçi ekonomiye karşı özel teşebbüsün desteklenmesi gibi. Bunun yanında programda dikkat çeken ve eleştirilen bir diğer madde ise mevcut merkeziyetçi sisteme karşı bir yapıyı öngören 14. Maddede geçen 'adem-i merkeziyetçilik' ilkesi idi. Ayrıca programda yerel demokrasi ve güçler ayrımı vurgulanarak siyasal liberalizm ve Anayasada farklı alanlardaki değişim dönüşümlerde radikal değişimlerinin yerine evrimci değişim istenmişti.⁷⁶ Laiklik, Dış ilişkiler gibi konulara ise fırka programında değinilmemişti.

Fırka programında dikkat çeken iki önemli madde bulunmaktaydı. Bunlar TPCF'nin kapatılmasına gerekçe olarak gösterilen 6. Madde (Fikirilere ve dini inançlara saygılı) ile 12. Madde de idi.(Reisicumhur seçilen bir Mebus Meclisteki görevinden ayrılacaktı)⁷⁷

5. SCF Programı

Fırka Genel Başkanı Fethi Bey'in kaleme aldığı program 11 maddeden oluşmuştu.⁷⁸ Bunun nedeni olarak da programın çok kısa sürede hazırlanması gösterilmişti.⁷⁹ Programın kapsamının geniş tutulmaması eleştirisi karşısında fırka yöneticileri bu programın geçici olduğunu asıl fırka programının genişletilerek ileriki süreçte yayınlanacağını söylemişlerdi.⁸⁰ 27 Ağustos 1930'da 'Fırka Yasası' ismiyle yayınlanan gerçekte fırka tüzüğü olan sekiz bölüm ve altmış maddeden oluşan bu metinde de ilk programın genişletilmediği görülmüştü.⁸¹ Sonuç itibarıyla ayrıntılı olmayan 11 maddelik fırka programının toplam 6 maddesi ekonomi ve mali hükümleri içermektedir.

SCF'nin programına özetle bakıldığında, siyasal alanda demokrasiyi savunan ve ekonomik alanda ise özel teşebbüsü benimseyen ancak gerektiğinde devlet müdahalelerini de kabul eden bir anlayış sahipti. Programın maddeleri analiz edildiğinde, çok fazla somut çözümler sunmayan başlıklardan oluşan çatısını da kuruluş felsefesine uygun olarak sadece hükümeti eleştirmek üzerine inşaa etmiş beklentileri karşılamayan bir programdı. Bu açıdan, sosyal, toplumsal ve eğitim gibi önemli konulara fırka programında yer verilmemesi dikkat çekici idi.

⁷³ Yeşil, *age*, s. 225.

⁷⁴ Öz, *age*, s. 90.

⁷⁵ Tanin, 18 Kasım 1924, *Tevhid-i Efkar*, 13 Kasım 1924; Zürcher, *age*, s. 141.

⁷⁶ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 244-246.

⁷⁷ Tunaya, *age*, s. 618.

⁷⁸ *Cumhuriyet*, 12 Ağustos 1930, *Vakit*, 12 Ağustos 1930.

⁷⁹ *Cumhuriyet*, 12 Ağustos 1930, Yunus Nadi "Yeni Fırkanın Umumi Telakkisi", *Cumhuriyet*, 17 Ağustos 1930.

⁸⁰ *Cumhuriyet ve Yarın*, 19 Ağustos 1930.

⁸¹ *Yarın*, 30 Ağustos 1930; Yetkin, *age*, s. 104-110.

6. İki Fırkanın Programlarının Benzerlikler ve Farklılıklar Açısından Mukayesesi⁸²

TPCF PROGRAMI	SCF PROGRAMI
<p>Madde-1:<i>Türkiye Devleti halkın hâkimiyetine müstenid bir Cumhuriyettir.</i></p> <p>TPCF hakkında kuruluşundan itibaren gerek yöneticilerinin gerekse tabanın Cumhuriyet rejimine karşı oldukları argümanı bu madde ile çürütülmeye çalışılmıştı.</p>	<p>Madde-1:<i>Serbest Cumhuriyet Fırkası Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik ve Lâiklik esaslarına bağlıdır. Bu esasların millet bünyesinde ebedileşmesi gayedir. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'ndaki hürriyet ve masumiyet haklarını bilâistisna herkes için mer'i tutacak ve hiçbir arızaya uğratmayacaktır.</i></p> <p>Bu maddede kavramsal olarak ifade edilen Cumhuriyetçilik 'Mili Egemenliğe' bağlılık olarak ifade edilmişti.</p>
<p>Laiklikle ilgili bir madde TPCF'nin programında kavramsal olarak <u>doğrudan</u> <u>bulunmamaktadır</u>. Fırka yöneticilerinden Rauf Orbay, özellikle programın 6. Maddesinin içeriğine bakıldığında maddenin çoğulculuk bağlamında inanç ve itikatlardan söz etmesinin Laiklik kavramını içerdiğini ifade etmişti.⁸³</p> <p>Kanaat odur ki Laiklik ilkesi TPCF kapatılmadan önce Anayasa'ya girmiş olsaydı kuvvetle muhtemel fırka programında Laiklik kelimesi kullanılırdı.</p>	<p>"Laiklik" kavramının SCF'nin ilk maddesinde doğrudan geçmesi TPCF'den farklı bir anlayışın olduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir.</p>
<p>Madde-2:<i>Hürriyetperverlik (Liberalizm) ve halkın hâkimiyeti (Demokrasi) fırkanın meslek-i esasisidir.</i></p>	<p>Madde-1:<i>Serbest Cumhuriyet Fırkası Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik ve Lâiklik esaslarına bağlıdır. Bu esasların millet bünyesinde ebedileşmesi gayedir. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'ndaki hürriyet ve masumiyet haklarını bilâistisna herkes için mer'i tutacak ve hiçbir arızaya</i></p>

⁸² İki fırkanın programları karşılaştırılırken SSCF'nin programının kısa oluşundan dolayı sadece TPCF'nin programındaki benzer ve farklı olan maddeler tespit edilerek karşılaştırma yapılmıştır.

⁸³ Ali Fuat Cebesoy, *age*, s.163.

<p>Bu maddede, fırkanın "Esaslar" başlığında özgürlüklerden ve halkın hâkimiyetinden bahsedilmesi devletin yönetim şekli Cumhuriyetle alakalı idi. Bakıldığında bu maddede fırka yöneticilerinin de baştan beri siyasi tartışmalarda sürekli dile getirdikleri 'güçler ayrılığı' ifade edilmişti.</p>	<p><i>uğratmayacaktır.</i></p> <p>SCF de 1.Maddede geçen Anayasa'da özgürlüklerin ve kişisel hakların herkes için korunması hükmü TPCF'nin 2. maddesi ile kısmen benzerlik göstermiştir. Çünkü bu madde TPCF'nin 2.maddesi kadar net bir şekilde "güçler ayrılığını" işaret etmemiştir.</p>
<p>Madde-3:<i>Kavaninin vaz-ı tedvininde halkın ihtiyacı, menafii, temayülûlâtı, asrın icabatı ve yararlarına göre asrın icabatı ve adalet prensipleri hâkim olacaktır.</i></p> <p>Bu madde ile kanunların halkın ihtiyaçlarının dikkate alınarak adalet ilkelerine göre düzenlenmesi istenmektedir.</p>	<p>Madde-1:<i>...Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'ndaki hürriyet ve masumiyet haklarını bilâistisna herkes için mer'î tutacak ve hiçbir arızaya uğratmayacaktır.</i></p> <p>Yine 1. maddede geçen hakların herkes için korunması hükmü TPCF'nin 3. maddesi ile benzerlik göstermektedir.</p>
<p>Madde-4:<i>Umumî hürriyetlere fırka şiddetle taraftardır. Heyet-i içtimaiyemizin ihtiyacat ve temayülât-ı hakikiyesi ve nizam-ı âmmenin muhafazası endişesi bu hürriyetlere kuyud vaz'ını zarurî kıldığı takdirde ancak Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile bu takyidatın vaz'ına taraftar olacaktır.</i></p> <p>Bu maddede özgürlükler konusunun Anayasa ile güvence altına alınarak hukuki zeminin oluşturulması öngörülmüştü.</p>	<p>Madde-1:<i>...Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'ndaki özgürlük ve masumiyet haklarını istisnasız herkes için işler tutacak ve hiçbir arızaya uğratmayacaktır.</i></p> <p>TPCF'ye benzer bir hükümde SCF'nin özgürlüklerin korunması için Anayasa güvencesinden bahseden 1.Maddesinde vurgulanmaktadır.</p>
<p>Madde-5:<i>Teşkilât-ı Esasiye Kanunu milletten vekâlet-i sariha alınmadıkça tadil edilemeyecektir.</i></p> <p>Bu maddede Anayasa değişikliği için halkın olurlarına başvurulmasının istenmesinin nedeni aslında TPCF'nin kuruluş sebeplerinin en önemlisini de oluşturmaktaydı. Devleti dönüştürmede yapılan reformların bir anda hızlı</p>	<p>SCF programında Anayasa değişikliğiyle ilgili herhangi bir madde <u>bulunmamaktadır</u>.</p>

<p>bir şekilde belli bir grubun aldığı kararlarla gerçekleştirilmesi fırkanın kurulma sebebiydi. TPCF bu madde ile böyle bir sürecin bir daha yaşanmaması için Anayasa değişikliğinde millete başvurulmasının önemine dikkat çekmişti.</p>	
<p>Madde-6:<i>Fırka, efkâr (fikir) ve itikadat-ı dinîyyeye (dini inançlara) hürmetkârdır.</i></p> <p>TPCF'nin kapatılmasına neden olan, en çok eleştirilen bu maddede sadece 'Din' kavramı geçmektedir. Başkada programın hiçbir yerinde bu kavram geçmemiştir. Buna rağmen fırkanın kapatılma gerekçesinin bu maddeye dayandırılması dikkat çekicidir.</p>	<p>SCF'nin programının herhangi bir maddesinde dini düşünce ve inançlarla ilgili bir ifade geçmemektedir. Bu da iki fırkanın temelde ayrıldıkları noktalardan en net olanıdır.</p>
<p>Madde-8:<i>Meb'usan intihabında bir dereceli rey'-i âm usulü kabul edilecek ve her kazanın bir daire-i intihabiye olması esası müdafaa olunacaktır.</i></p> <p>Osmanlı Devleti'nden itibaren yürürlükte olan çift dereceli seçim sistemi ile yapılan seçimlerin yerine doğrudan seçim sistemi olan tek dereceli seçim sisteminin talep edilmesi Cumhuriyet rejiminin güçlendirilmesi açısından da dikkate değerdi. Doğrudan Mebusların seçilmesi halkın egemenliğini açısından önemli idi. Bu ilke ile fırkaya yönelik Cumhuriyet rejimine karşı oldukları iddialarına da bu hüküm ile cevap verilmek istenmişti.</p> <p>Burada dikkat çeken bir husus da TPCF kurulmadan önce '<i>Bir Dereceli Seçim Usulü</i>' hakkında Meclis'e teklif verildiğidir. Dersim Mebusu Feridun Fikri Bey "Müntehib-i Sanilik Usulünün İlgasıyla, Bir Dereceli Seçimin" kabul edilmesine ilişkin kanun teklifinde bulunmuştu. Bu kanun teklifi Layiha Encümenine havale edilmiştir; ancak daha sonra bu teklifin</p>	<p>Madde-11:<i>Fırka, bir dereceli intihap usulünün tesisini ve siyasi hukukun Türk kadınlığına da teşmilini müdafaa edecektir.</i></p> <p>SCF bu madde ile TPCF'nin seçim sisteminin nasıl olması gerektiği hususunda benzer bir anlayış içerisindeydi. Ancak bir noktada TPCF'den ayrılmıştı. O da Reiscumhur Mustafa Kemal'in talimatıyla fırka programına giren siyasi hukukun kadınları da kapsayacak şekilde genişletilmesi idi.</p>

görüşmeleri yapılmamıştı. ⁸⁴	
<p>Madde-10:<i>Hükkâmın her türlü nüfuz ve tesirden azade kalmaları için lâyetegayyerliklerini zâmin olacak ahkâm vazedilecek ve arzuları inzıam etmedikçe diğer memuriyetlere hattâ terfi edilememeleri hakkında Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na madde-i mahsusa dercolunacaktır.</i></p> <p>Madde-11: <i>Efraddan veya memurinden birinin bir karar-ı idarîden veya bir karar-ı idarînin yahut bir talimat ve nizamnamenin tefsirinden veya ihmâl-i tatbikinden dolayı muhtel olan ve mahakim-i adliyenin salahiyeti haricinde kalan hukuk ve menâfinin muhafazası için merci-i şikâyet olmak üzere mahakim-i idariye teşkil olunacak ve bunların teşkilât ve vezâifi ve usul-ü muhakemeleri için kanunlar yapılacaktır.</i></p> <p>Yargıda yapılması öngörülen önemli düzenlemeler, fırka programının iki farklı maddesinde ele alınmıştı. Kişi haklarının korunması için gerekirse yeni mahkemelerin kurulması,</p> <p>Yargı bağımsızlığının sağlanması, hakimlerin verecekleri kararlarda bağımsız olmaları hususu, bireylerin hukuki haklarının korunması gibi hususların Anayasal güvence altına alınması önemle vurgulanmıştı.</p> <p>Bakıldığı zaman bu iki maddede “güçler ayrılığına” dikkat çekilmekteydi.</p>	<p>Madde-9:<i>Mahkemelerin süratle iş bitirmesi için sıkı ve devamlı teftişler yapılacaktır. Mahkemeler teşkilatındaki noksanlar bu maksada göre ikmal olunacaktır.</i></p> <p>SCF de yargıdaki işleyişle ilgili düzenlemelerin yapılmasını ve gerektiğinde yeni mahkemelerin kurulmasını istemekteydi.</p>
<p>Madde-12:<i>Reisicumhur intihap olunan zatın meb'usluk sıfatı intihabını müteakıp zail olur.</i></p>	<p>SCF programında “Reisicumhur makamıyla”</p>

⁸⁴ TBMM Zabut Ceridesi, C.9, Devre:2, İçtima Senesi:2, 27.10.1340/1924, s. 55.

<p>Bu maddede TPCF'nin programında dikkat çeken önemli maddelerdendi. Çünkü fırka yöneticileri kuruldukları günden itibaren Reiscumhur'un fırkalar üstü kalması gerektiği hususuna önem vermişlerdi. Dönemin basını da bu konuyu çokça eleştirerek Reiscumhur seçilen bir kimsenin mebusluk sıfatının düşmesi gerektiğini savunmuşlardı.</p>	<p>ilgili herhangi bir madde bulunmamaktadır. SCF'nin kuruluş süreci düşünüldüğünde TPCF'nin 12.maddesine benzer bir hükmün olmasının ihtimal dahilinde olması beklenemezdi.</p>
<p>Madde-13:<i>Muvazene-i umumiye ve hususiyeden maas alan ve fiilen hizmette bulunanların hiçbir fırka-i siyasiyeye intisap edememesini kâfil kanun vazolunacaktır.</i></p> <p>Madde açık bir şekilde devletten fiilen maaş alanların, aktif olarak çalışanların (memur, asker) herhangi bir siyasi fırkaya üye olmamasını, ordu ve bürokrasinin bir anlamda siyasetten ayrılmasını istemektedir.</p>	<p>Bu konuyla ilgili SCF programında herhangi bir hüküm <u>yoktur</u>.</p>
<p>Madde-9:<i>Vezaif-i Devlet hadd-i asgariye tenzil edilecektir.</i></p> <p>Madde-14:<i>Milli vahdetin halelden masuniyetini temin için Devletin murakabesi baki kalmak şartile idarî adem-i merkeziyet esası terviç edilecektir. Mahalli hak ve salâhiyetlerin istimalinde intihab usulünün tamami-i cereyanına itina olunarak teşkilât-ı idariyenin serbest tekâmülüne hadim kanunlar vazolunacaktır.</i></p> <p>Madde-17:<i>Devlet teskilâtında vaziyet-i tabiiye-i iktisadiye bilhassa nazar-ı dikkate alınmak üzere tetkikat ifa olunacak bu suretle taksimat-ı mülkiye-i Devlet ıslah ve tanzim edilecektir.</i></p> <p>TPCF'nin üzerinde durduğu önemli konulardan biri olan idari alanda Adem-i Merkeziyetçilik /</p>	<p>SCF her ne kadar programında ekonomide liberal politikalar izleyeceğine dair maddelere yer vermişse de merkezi bir yönetimden yanaydı. O yüzden ki bu</p>

yerinden yönetim meselesi, programın birçok maddesinde yer almıştı. Fırka "devletin birliğine" bir sıkıntı oluşturmayacak şekilde merkeziyetçi / bürokratik bir yapı yerine, devletin görevlerinin en aza indirilmesinin gerekliliği, yerel yöneticilerin seçimle göreve gelmeleri gibi devleti yeniden yapılandırılacak ve yönetim yapısının başlıklara göre düzenlenmesine dair maddelere yer vermişti.	konularla ilgili TPCF'den keskin bir biçimde ayrılmıştı.
Madde-22: <i>Devletin cihaz-ı idarisi muntazam bir hale ifrağ edilecek, bilûmum muamelât sadeleştirilecektir.</i> Devlet kurumlarında bürokratik işlemlerin sona ermesine yönelik düzenlenmelerle daha açık ve şeffaf bir sistemin getirileceği programda açıkça belirtilmişti.	Madde-8: <i>Halkın hükümet dairelerindeki işleri azami sürat ve suhuletle gördürülecektir. Rüşvet ve suiistimallere karşı bilâmerhamet mücadele edilecektir.</i> Aynı şekilde SCF de daha açık bir biçimde bazı kavramları kullanarak devlet kurumlarındaki usulsüzlüklere dikkat çekerek bu türden kanun dışı olaylarla hızlı bir şekilde mücadele edileceğini belirtmişti.
Madde-27: <i>Fuhşun, küül ve kumarın intişar ve taammümüne mâni olacak ve tiyatro sinemalarda ve neşriyat vesairede ahlâk ve âdâb-ı umumiyeyi ihlâl ve ifsada meydan vermeyecek ahkâm vazolunacaktır.</i> Bu madde, TPCF'nin muhafazakâr dünya vizyonunu en net bir biçimde göstermesi açısından dikkat çekidir.	 Bu konularla ilgili SCF programında herhangi bir ilke <u>bulunmamaktadır</u> .
Madde-30: <i>Ziraatte ilk hedefimiz, memleketin kendi mahsulât-ı ziraiyesi ile yaşamasıdır. Buna vusul için bir program dahilinde çalışacak ve bu programın esas hatlarını muayyen bir devrede istihsalât-ı gıdayemizin tezyidi ve müstahsâlatın kolaylıkla ve süratle pazar yerlerine nakli teşkil edecektir.</i>	Madde-7: <i>Dâhili sanatların canlanması ve kolaylıkla inkişaf etmesi firkanın vâsıl olmak istediği mühim hedefidir. Teşvik-i Sanayi Kanunu bihakkın tatbik edilecektir.</i> <i>Bu kanunun bahsettiği himaye ve kolaylıklar icabında tevsi olunacaktır.</i> <i>Sanayi ve Maadin Bankasının kabiliyet ve faaliyeti arttırılacaktır.</i> <i>Yerli mahsullerin himayesi ve hariç piyasalarda sürümlerinin temini için</i>

<p>Tarım alanında üretimin artışı ve üreticilerin üretilenleri pazara hızlıca ulaştırmaları için gerekli desteğin sağlanacağı fırka programında vurgulanmıştı. TPCF görüldüğü üzere sadece sanayi değil tarım alanında da ekonomi ağırlıklı bir program oluşturmuştu.</p>	<p><i>tedbirler alınacaktır.</i></p> <p><i>Nakliyat ve liman tarifeleri bu maksatlara hizmet edecek surette tanzim olunacaktır.</i></p> <p>SCF de yerli ürünlerin ihracatında ulaşım ve liman vergilerinin düzenlenmesini ekonomi politikası olarak belirlemişti.</p>
<p>Madde-31:<i>Ecnebi piyasalardan celb edeceğimiz mamulât ve masnuat için meta-ı mübadele teşkil etmek üzere topraklarımızın istidadat-ı tabiisinde dahil bulunan mevadd-ı iptidaiye-i sınaïyenin tezyidi de ziraat programımızın esaslarındandır.</i></p> <p>Madde-33:<i>Mesail-i iktisadiyedeki serbest mesleğimiz, asırlardan beri tesirat-ı hariciye ile sönmüş olan veya müstaid-i inkişaf bulunan sanayiimizin himayesine mâni olmayacaktır. Fakat bu himaye alelâmya değil makul ve mutedil tarzda ve bir program dahilinde vuku bulacaktır; Nazarımızda himaye, bir gaye değil bir vasıta'dır Müstaid-i inkişaf olmayan her sınıfı himaye ederek memleket dahilinde hayatı pahalandırmak ve kariben ecnebi devletleriyle başlayacak olan ticaret muahedatı müzakerelerinde müşkül bir mevkide kalmak istemeyiz. On senelik bir devre için tanzim edilecek olan yeni tarife yalnız memleketin istidad-ı tabiisi dahilinde bulunan sanayiın himayesi gayesi ile vücude getirilecek ve ziynet eşyası hariç olarak diğer mevad ve masnuata ait gümrük rüsumu tenzil olunacaktır. Ecnebi ticaretine gösterilecek bu müsaadat sayesinde yerli mevadd-ı iptidaiye ve ziraiyemizin Avrupa piyasalarında şimdikinden daha geniş, bir revaç ve mahreç bulmasına çalışılacaktır.</i></p> <p>Madde-39: <i>Mahsulât borsaları, ticaret, sanayi</i></p>	<p>Madde-7:<i>...Teşvik-i Sanayi Kanunu bihakkın tatbik edilecektir. Bu kanunun bahşettiği himaye ve kolaylıklar icabında tevsi olunacaktır. Sanayi ve Maadin Bankasının kabiliyet ve faaliyeti arttırılacaktır...</i></p>

<p>ve ziraat odaları ihtiyaç nisbetinde teksir ve tanzim olunarak âzâ ve reislerinin intihap ile olması, bu odalara şahsiyet-i mâneviye verilmesi ve bazı ahvalde istişari mahiyette reyleri alınmasının mecburi tutulması ve tesebbüsat-ı hususiyede bulunmak salâhiyeti verilmesi ve idame-i mevcudiyetlerine hadim varidat teminine mezun kılınması için ahkâm-ı kanuniye vazolunacaktır.</p> <p>TPCF'nin programında liberal ekonomi programına uygun olarak belirlediği yukarıdaki maddelerde ithalatın azaltılmasını ülke içindeki var olan hammadde ile sanayinin geliştirilerek ihracatın artırılmasına yönelik nelerin yapılması gerektiği hususu fırka programın esaslar kısmındaki bu maddelerinde net bir biçimde belirtilmişti.</p>	<p>SCF de TPCF gibi sanayinin gelişiminde yurt içindeki mamul ürünlerin korunması, ihracı ve teşvik edilmesi gibi tedbirlere başvurulmasını gerekirse bu işle görevli bankanın desteklenmesi gerektiğini programında ilke olarak ifade etmişti.</p>
<p>Madde-38: Memleketin umur-u muhimme-i naftasını serian vücade getirmek Fırkamızın esaslı bir hedefidir. Bu umurun şirketlerle vücade getirilmesine taraftar olmakla beraber devletin hayat-ı umumiyesinde alâka-i katiyesi olup da vücade getirilmesi için talip zuhur etmeyenlerin vesait-i hükümetle de inşası ahz-ı âmâlimizdir. Umur-u Nafianın işletilmesinde takip edeceğimiz tarife siyaseti bilhassa mevadd-ı ziraiye ve iptidaiyenin pazaryerlerine ve ihraç iskelelerine en seri, en sehil ve en ehven surette naklini temin etmek olacaktır</p> <p>Bu maddede fırkanın ekonomi görüşü net bir şekilde ifade edilerek özel girişimciliğin ön plana çıkarılması istenmektedir. Devletçilik ilkesi yerine liberal ekonominin özü olan "özel girişimcilik" TPCF programının ekonomideki ana çatısını oluşturmuştur.</p>	<p>Madde-5: Fırka, vatandaşların refahına mail ve iktisadî her türlü teşebbüslerine engel olun hükümet müdahalelerini kabul etmez. Memleketin iktisadi hayatının inkişafında her türlü teşebbüs erbabının zahiridir. Cumhuriyetin menfaatleri için girişilmesi icap eden iktisadi işlerde fertlerin kuvveti gayr-i kâfi görüldükçe, Devlet doğrudan doğruya teşebbüs eder.</p> <p>Limani inhisarı kaldırılacaktır.</p> <p>Benzer bir SCF programında görülmektedir. Fırka, ülkenin kalkınması için ekonomide özel girişime devletin müdahale etmemesini, liberal ekonomi politikalarının uygulanmasını isminden de anlaşılacağı üzere benimsemişti. Tekellerin kaldırılmasını da ayrıca istemiştir. Ancak</p>

	özel teşebbüsün yetmediği yerde <u>sınırlı bir devlet müdahalesini benimsenmesi</u> TPCF'den kısmen ayrıldıkları kısımdı.
<p>Madde-40:Devletin itibar-ı mali-i haricisini ihya etmeğe bütün kuvvetimizle çalışacağız. Serapa muhtac-ı imar olan bir memlekette yalnız kendi servet ve sermayesiyle yaşamak fikrinin doğru olmadığına kaniyiz. Temin-i asayişle, teessüs-ü sükûn ve istikrar ve harici sermayelere gösterilecek hüsn-ü kabul ile herkese telkini itimad ederek bu sayede harap memleketimizi seri adımlarla inkişaf ettirmeğe gayret edeceğiz.</p> <p>TPCF, Bayındırlık ve İmar işlerini ülkenin kalkınması için gerekli görmüştür.</p>	<p>Madde-3:Fırka, devlet varidatının semereli surette sarfına dikkat ve büyük nafia teşebbüsleri masraflarının yalnız bir nesle tahmilinden içtinap eder.</p> <p>SCF'nin iktidar fırkasını en çok eleştirdiği konu olan Demiryolu politikasından esinlenerek kaleme aldığı bu maddede TPCF'den farklı bir anlayışla yatırımların verimli ve dengeli bir şekilde kullanılmasının üzerinde durmuştu.</p>
<p>Madde-40:Devletin itibar-ı mali-i haricisini ihya etmeğe bütün kuvvetimizle çalışacağız...</p> <p>Madde-41:Memlekete hariçten sermaye gelmesine, ticaretin inkişafına ve hayatın kesb-i ehveniyet etmesine mâni ahvalden biri olan kambiyo tahvilâtına nihayet vererek milli paranın ecnebi paralarına nazaran müstakâr olmasını temin için Devlet Bankası ile bir itilaf akdolunacaktır.</p> <p>Ülkenin kalkınmasını çabuklaştırmak, milli para değerini arttırmak ve ticaretin gelişimi için yabancı sermayenin girişine mani politikaların kaldırılması fırka programının önemli maddelerindendi.</p>	<p>Madde-4:Fırka, paramızın kıymetini biran evvel tespit için tedbir almak ve memleketimizde is görmek isteyecek harici sermayeye bu suretle yol açmak azmindedir.</p> <p>TPCF ile benzer bir görüşte olan SCF de liberal ekonomi politikasına uygun olarak yabancı sermayenin yurda girişinin önünün açılması gerektiğini programının bu maddesinde ifade etmektedir.</p>
<p>Madde-42:Ziraat Bankası, itibar-ı zirai tevziine mahsus en yüksek bir milli müessese olarak kalmakla beraber bir taraftan bu müessesenin</p>	<p>Madde-6: Köylünün ve çiftçinin çok ucuz faizle ve müşkülatsız usullerle para bulması ve iktisadi bünyemizi zayıf düşüren</p>

<p>vazifesini daha mükemmel ifa edebilmesi için esaslı ve devamlı bir surette hariçten büyük bir sermaye tedarik etmesine, diğer taraftan ziraat kooperatifleri ve itibar sandıkları teşkilatı ile zürrain daha kolay ve daha çabuk mazhar-ı itibar olmasına çalışılacaktır.</p> <p>TPCF bu madde ile Ziraat Bankası'nın zirai alandaki önemine değinerek gerekirse dışarıdan alınacak kredilerle bankanın daha da mükemmel bir seviyeye gelerek büyüyebileceğini ilke olarak benimsemiştir.</p>	<p>murabahacılıktan kurtarılması firkanın en mühim maksatlarındandır.</p> <p>Çiftçinin fedakârlığı ile kurulmuş olan Ziraat Bankasının memleketin zirai kredi ihtiyacını tatmin edecek bir müessese haline çıkarılması umdedir.</p> <p>SCF de benzer şekilde tarım alanında çalışanların ihtiyaçlarının giderilmesi için Ziraat Bankası'nın önemine programında yer vermiştir.</p>
<p>Madde-33: ... On senelik bir devre için tanzim edilecek olan yeni tarife yalnız memleketin istidad-ı tabiisi dahilinde bulunan sanayiın himayesi gayesi ile vücade getirilecek ve ziynet eşyası hariç olarak diğer mevad ve masnuata ait gümrük rüsumu tenzil olunacaktır. Ecnebi ticaretine gösterilecek bu müsaadat sayesinde yerli mevadd-ı iptidaiye ve ziraiyemizin Avrupa piyasalarında şimdikinden daha geniş, bir revaç ve mahreç bulmasına çalışılacaktır.</p> <p>Madde-45:Usul-ü tekâlifimizde her kısım müstahsilin ve irad sahibinin aynı derece-i mükellefiyetle sarfiyat-ı devlete iştirak eylesmesini temin edecek suretle tadilât-ı tedriciye icra olunacaktır.</p> <p>Madde-47:Tütün resminin cibayeti için ziraate, ticaret-i hariciyeye ve memlekette imalâthaneler vücuda gelmesine mâni olmayacak bir sekil ittihaz edilecektir.</p> <p>Madde-48:Havayic-i zaruriyeden olan eşyaya mahsus istihlâk resmi tenzil olunacaktır.</p>	<p>Madde-2:Vergiler millet efradının iktisadi teşebbüs kabiliyetini sanmayacak ve halkın takati hududunu asmayacak derecede tahfif olunacaktır.</p> <p>Vergi tarhında daha salim esaslara istinat edilecek ve tahsilindeki yolsuzluklar kaldırılacaktır.</p> <p>Bir benzer ilke olarak SCF de vergilerin hafifletilmesi ve yapılacak düzenlemelerle kanun dışı olayların önüne geçileceğine programında yermiştir.</p>

<p>TPCF liberal ekonomi programını tam olarak hayata geçirebilmek için yabancı sermayenin yurda girişini, sanayinin gelişimini ve gümrük ve diğer vergilerin düşürülmesini aynı zamanda fırka programının hayata geçirilmesi için finansmanı olarak da görmüştür.</p>	
<p>Madde-46:<i>İnhisarın tezyidi aleyhindeyiz.</i></p> <p>Bu maddede tekellerin kaldırılmasından ziyade çoğalmasına karşı olunduğu ifade edilerek tekelleşmenin önüne geçilerek serbest piyasa ekonomisinin oluşması ve gelişmesi istenmektedir.</p>	<p>Madde-5:<i>... Liman inhisarı kaldırılacaktır.</i></p> <p>SCF ise tekel oluşturduğunu düşündüğü liman inhisarlarını TPCF'den farklı olarak tamamen kaldırmayı benimsemişti.</p> <p>Aslında burada her iki fırkada özel teşebbüsün önünün açılmasını, liberal (serbest) ekonomi modeline geçişi ilke olarak kabul etmişlerdi.</p>
<p>TPCF programında dış politika ve savunmaya dair herhangi bir madde <u>bulunmamaktadır</u>.</p>	<p>Madde-10: <i>Fırka, harici siyasetinde Türkiye Cumhuriyeti'nin komsu ve bilumum devletlerle münasebetlerinin takviyesine ve Cemiyeti Akvam müessesesiyle sıkı surette teşvik-i mesaiye ehemmiyet verecektir.</i></p> <p>SCF'nin kurulduğu tarih göz önüne alındığında bu madde ile konjunktörel olarak Milletler Cemiyetine üye olunmasının gerekliliğine dikkat çekilmişti.</p>
<p>Madde-49:<i>Maarifte vahdet-i terbiye esastır. Seciyenin tenmiye ve inkişafı, azm-ü iradenin takviyesi terbiyenin hedefini teşkil eder.</i></p> <p>Madde-50:<i>Evlâd-ı memlekete hayat-ı ameliyede muvaffakiyeti teinin edecek malumat ve kabiliyet ve hayat-ı hususiyede fazileti takip eyleyecek milli terbiye verilecektir.</i></p>	

<p>Madde-51:<i>Hayat-ı ameliyede muvaffakiyet fen (teknik) ve ihtisas mekteplerinin tanzim ve teksirine ve bunların teşkilat-ı iktisadiyeye raptına mütevakkıf olduğundan bu cihete fevkalâde ihtimam olunacaktır.</i></p> <p>Madde-52:<i>İlk mekteplerin idareleri mahallerine ait olacaktır.</i></p> <p>Madde-53:<i>Şüheda evlâtlarının meccanen talim ve terbiyeleri temin olunacak ve bunlardan zabitan evlâdının bilhassa askeri mekteplere yetiştirilmelerine çalışılacaktır.</i></p> <p>Madde-54:<i>Öksüz yurdları kimsesiz çocukları sefaletе düşmekten koruyacak ve bunları memlekete nâfi bir uzuv olmak üzere yetiştirecek surene ıslah ve tevsi olunacaktır.</i></p> <p>TPCF'nin 49-54. Maddeleri "Siyaset-i Maarif /Eğitim ve Öğretim Siyaseti" başlığı altında; bir eğitim programı kurmayı planlayan, bilgi ve ahlaki geliştiren ilkeler benimsenmişti. Bu maddelerde de muhafazakârlık eğilimleri görülmektedir.</p>	<p>SCF programında ise Eğitim ve Öğretim ile ilgili herhangi bir madde yer <u>almamıştır</u>.</p>
<p>Madde-55:<i>Muavenet-içtimaiye umur-u belediyelere ve idare-i mahalliyelere mevdudur. Hemşireler arasında terbiye-i ahlâkiyenin en yüksek tezahürü olan tesanüdün husulü için her tarafta cem'iyat-ı hayriye teşekkülü tesci ve teşvik edilecek ve bunlar icabında hükümetçe nakden mazhar-ı muavenet olacaktır.</i></p> <p>Madde-56:<i>Kesirülevlâd ailelere, velilere, çocuklara, fakirlere, ihtiyarlara, malûllere, muhtaç hastalara, kazazede amiline muavenet etmek, ucuz ev inşa eylemek, muhtaçlara meccani ilaç vermek, tehhülü teshil ve ailelere muavenet etmek, işsizlere iş bulmak gibi hususat ile vazifedar olan tesanüd, muavenet-i müteakabile basiret, menfaat ve sigorta müesseselerinin gerek Devlet muaveneti ile</i></p>	

gerek şahsi teşebbüslerle inkişafına gayret olunacaktır.

Madde-57: *Mekteplerde terbiye-i bedeniye itina edilecek ve memleket dahilinde spor cemiyetlerini tevsi ve inkişafına ve spor meydanlarının teessüsüne çalışılacak ve bu teşkilat himaye edilecektir.*

Madde-58: *Halkımızın seviye-i medeniye ve hayatiyesini yükseltmek için irşadat ve neşriyata ehemmiyet verilecektir.*

TPCF programının sonunda 55-58. Maddelerinde yer alan; “Siyaset-i İçtimaiye / Toplumsal Siyaset” başlığında; “yardım cemiyetlerinin kurulması”, “ailelere, yoksullara, yetimlere ve çocuklara yardım edilmesi”, “ihtiyacı olanların ucuz konut sahibi yapılması”

Toplumu, aileyi, bireyi korumayı hedefleyen ve sosyal kurumları, sosyal sorumluluğu, dayanışmayı arttırmayı sosyal devlet olmanın gereklilikleri olarak gören bu maddelerde siyasi kaygıların ve muhafazakârlık argümanlarının olduğu da görülmüştür.

Toplumsal ve sosyal ilkeleri içeren herhangi bir ilkenin SCF programında ele alınmamış olması dikkat çekici idi.

Tablodan da görüldüğü üzere her iki fırkanın programlarında benzer ve farklı ilkeler bulunmaktaydı.

Benzerlikler açısından: Öncelikle her iki fırkanın programlarında dikkat çeken en önemli benzer özellik siyasal ve ekonomik olarak liberal ve özgürlükçü söylemlere vurgu yapmalarıydı. İki fırka da halk egemenliğine dayalı, demokrasiyi savunan bir yönetim sistemini programlarında öngörmüşlerdi.⁸⁵

Bunun dışında her iki fırkanın da programlarında ağırlıklı olarak liberal bir söylemle ekonomi ve mali konulara önemli oranda yer verdikleri görülmüştür. Devletin ekonomiye müdahale etmemesi, özel girişimin desteklenmesi, yabancı sermayenin ülkeye gelmesinin teşvik edilmesi, liman inhisarlarının kaldırılması, sanayinin teşviki ve desteklenmesi, gümrük tütün/vergilerinin indirilmesi, tarım alanında çiftçinin Ziraat Bankasıyla desteklenmesi, vergilerin adaletli olması ve hafifletilmesi gibi ilkeler her iki fırkanın programlarında öngörülmüştü. Kısaca söylemek gerekirse, TPCF ile SCF programlarında özellikle ekonomi anlayışıyla ilgili benzer ilkelerin olduğu tablodan da net bir biçimde görülmektedir.

⁸⁵ TCF’nin programının tüm maddeleri için bkz: *Vatan*, 20 Kasım 1924; *Tevhid-i Efkâr*, 18 Kasım 1924.

Her iki fırka da devlet idaresinde adalet başta olmak üzere birçok kurumda işlerin düzenlenmesi, hızlandırılması ve bürokrasinin azaltılması gibi düzenlemelerin yapılmasına programlarında yer vermişlerdi. Bunun yanında her iki fırkanın benzer görüşünü içeren diğer bir ilke de seçimlerin tek dereceli olması idi.

Farklılıklar açısından: Her iki fırkanın kuruluş amacının farklı olması fırka programlarında da farklılıkların fazla olmasını beraberinde getirmişti. Bu farklılıklarda dikkat çeken bazı maddelere bakılacak olunursa;

Tablodan da görüldüğü üzere öncelikle, SCF programının Reisicumhur Mustafa Kemal'in bazı eklemelerinden sonra onaylanıp yayınlanması var olan farklılıkların kolaylıkla anlaşılabilirliğini sağlamaktadır. Öncelikle TPCF kapatılmasına gerekçe gösterilen '*dini inançlara saygılıdır*' ibaresiyle Laikliğe farklı açıdan yaklaşım gösterilirken, SCF'de dini inançlarla ilgili bir ilke olmazken doğrudan Laiklik kavramı programının birinci maddesinde yer almıştı. TPCF'nin programındaki bazı maddeler fırkanın ideolojisini ve muhalifliğini de net biçimde göstermekteydi. Örneğin merkeziyetçi yapıyı azaltmaya yönelik adem-i merkeziyetçi anlayış, yerel yönetimlerde seçme usulünün uygulanmasına özen gösterilmesi⁸⁶, güçler ayrılığı, Reisicumhur seçilen kişinin Mebusluktan çekilmesi gibi konularının SCF'nin programında olmaması aynı zamanda TPCF'yi SCF'den ayıran temel farklılıklardı.

Bunun yanında TPCF'nin kuruluş süreci öncesi ve sonrasında hükümete en çok itiraz ettiği reformların hızlı ve ani bir radikal devrimle gerçekleştirilmesi anlayışının yerine Teşkilat-ı Esasiye'nin (Anayasa) değiştirilmesinde halkın onayının alınması, değişim ve dönüşüm reformlarının sürece yayılarak evrimsel bir anlayışla yapılması isteği programda dikkat çeken ilke idi. SCF'de Anayasa değişikliği başta olmak üzere toplumsal ve sosyal politikalar, eğitim ve öğretim gibi konulara fırka programında yer vermeyerek TPCF'nin programından farklılığını bir kez daha göstermişti.

SCF'nin programında olup ta TPCF'nin programında olmayan bir diğer konu başlığı da dış ve savunma politikası idi. 1930'lu yılların küresel siyasetine uygun olarak Milletler Cemiyetine girme isteği SCF programında yer almıştı.

Sonuç

Erken Cumhuriyet Döneminin önemli iki muhalefet fırkasının kuruluş süreçleri ve programları incelendiğinde görülmüştür ki iki fırka arasındaki politik düşünce ve vizyon farklılığının Türk siyasal yaşamına önemli etkileri olmuştu. Bu bağlamda Cumhuriyet Döneminin ilk 'doğal' fırkası olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın, iktidar fırkasının radikal ve merkeziyetçi politikalarına karşı duruşu siyasal yapı içerisinde sert tartışmalara neden olmuştu. Bu tartışmalarda, Cumhuriyete, Laikliğe karşı olduğu ve hilafet taraftarı olduğu argümanlarıyla fırka suçlanarak sistemin dışına tamamen çıkartılmıştı. Bununla beraber TPCF'nin siyasi kimliğinin de yansıması olan fırka programında Cumhuriyet yönetimine ve Laikliğe karşı açıklamalar yer almamıştır.

TPCF'nin, iktidara karşı geliştirdiği politikalarında birbirinden farklı görülen kısmen muhafazakâr/gelenekçi ve kısmen de liberal söylemleri bir anlamda fırkanın muhalefet argümanlarını da oluşturmuştu. Denilebilir ki bu söylemler ekseninde toplumun farklı gruplarından alınan destekle ve fırka kurucularının da etkisiyle iktidara talip olma isteği, iktidar fırkasının muhalefet fırkasına karşı harekete geçmesini hızlandırmıştı. Tartışmalar neticesinde

⁸⁶ *Son Telgraf*, 23 Kasım 1924; Teziç, *age*, s. 244.

TPCF programındaki 6.madde gerekçe gösterilmek suretiyle ‘irticai’ eylemlerle özdeşleştirilerek kapatılmıştı.

TPCF’nin kapatılmasından sonra toplumun farklı kesimlerinde iktidarın uygulamalarına karşı zaman içerisinde oluşmaya başlayan örgütsüz muhalefet, 1930’lu yıllara gelindiğinde SCF çatısı altında toplanarak örgütlenmişti. SCF’nin süreç içerisinde iktidara ve uygulamalarına karşı gittikçe artan muhalefeti kuruluş amacından uzaklaştığı eleştirilerini beraberinde getirince fırka kendisini feshetmek zorunda kalmıştı.

Türk siyasal yapısı içerisinde yer alan bu iki muhalefet fırkasının farklı politik düşünce ve zeminde kurulmaları fırka programlarında da kendisini göstermişti. Fırkaların programlarına bakıldığında, her iki fırkanın benzer bir liberal anlayışla programlarını oluşturdukları görülmüştür. TPCF programının birçok konuda ayrıntılı ilkelere sahip olması iktidara ve uygulamalarına muhalif bir duruşunun olduğunu, fikir ve politikalar üretmeye yönelik ilkelerle siyaseten bir ağırlığının olduğunu, iktidara alternatif bir fırka olmaya aday olduğunu göstermesi açısından SCF’nin programından net bir şekilde ayrılmaktaydı. SCF’nin programına bakıldığında ise, kısa ve öz olması, ayrıntıya girmeyen, toplumu ilgilendiren temel bazı konulara hiç değinmemesi bununla beraber program çatısını da ağırlıklı olarak hükümetin ekonomi politikasını eleştirmesi üzerine inşaa eden ama iktidar fırkasının birçok ilkesini de benimseyen olması nedeniyle yapay/güdümlü bir programın varlığından bahsetmek mümkündür.

Son söz olarak denilebilir ki her iki fırkanın programlarındaki benzerliklere rağmen farklılıkların fazla oluşu siyasi ve ideolojik tutumlarının bir yansımasıydı.

Kaynakça

A) Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

B) Resmi Yayınlar

TBMM Zabıt Cerideleri 1340/1924-15.11.1930

TBMM, Esami Defteri, Devre:3 İçtima:4, Tabı:5

Resmî Gazete, 4 Mart 1341, No:87

C) Ulusal Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Hâkimiyet-i Milliye

Milliyet

Son Telgraf

Tanin

Tevhid-i Efkar

Vakit

Vatan

D) Kitap ve Makaleler

AĞAOĞLU, Ahmet, *Serbest Fırka Hatıraları*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.

- AĞAOĞLU, Samet, *Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru*, Baha Matbaası, İstanbul 1972.
- AHMAD, Feroz, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev: Yavuz Alogan, Doruk Yayınevi, Ankara 2002.
- AKKERMAN, Naki Cevat, *Demokrasi ve Türkiye'de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar*, Ulus Basımevi, Ankara 1950.
- ARIKOĞLU, Damar, *Hatıralarım Milli Mücadele*, Tan Gazetesi Matbaası, İstanbul 1961.
- ASLAN, Yavuz, *TBMM Hükümeti 1920-1923*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001.
- Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Hatıraları*, Der: Hulusi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007.
- ATAY, Falih Rıfkı, *Çankaya Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar*, Doğan Kardeşler Matbaası, İstanbul 1969.
- ATEŞ, Nevin Yurtsever, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Sarmal Yayınları, İstanbul 1994.
- BAŞAR, Ahmet Hamdi, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, AİTİA Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Y.O. Basımevi, Ankara 1981.
- CEBESÖY, Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar*, II. Kısım, Doğan Kardeş, İstanbul 1960.
- ÇAVDAR, Tevfik, "Serbest Fırka", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 8, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 2052-2059.
- ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, İmge Kitabevi, Ankara 1999.
- ÇEVİK, Zeki, *Milli Mücadele'de Müdafaa-i Hukuktan Halk Fırkasına Geçiş (1918-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002.
- DEMİREL, Ahmet, "İkinci Grup Hakkında Yeni Bilgi ve Belgeler", *Yakın Türkiye Tarihinden Sayfalar Sina Akşin'e Armağan*, Haz.: Mehmet Ö. Alkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s.81-97.
- DEMİREL, Ahmet, *Birinci Mecliste Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.
- DEMİREL, Ahmet, *İkinci Grup'un Kurucularından Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, İletişim Yayınları İstanbul 2017.
- EMRENCE, Cem, *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.
- ERTEM, Barış, "Siyasal Bir Muhalefet Denemesi Olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1, Sayı:2, s.71-92.
- FREY, Frederic, *The Turkish Political Elite*, Massachusetts: M.I.T. Press Cambridge 1965.
- Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, Alfa Yayınları İstanbul 2005.
- GOLOĞLU, Mahmut, *Devrimler ve Tepkileri, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-1, 1924-1930*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.
- GOLOĞLU, Mahmut, *Milli Mücadele Tarihi, Cumhuriyete Doğru(1921-1922)*, 4. Kitap, Başnur Matbaası, Ankara 1971.

- GÜNEŞ, İhsan, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı 1920-1923*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.
- İNÖNÜ, İsmet, *Defterler:1919-1973,Cilt:1, Haz.:Ahmet Demirel*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.
- KABASAKAL, Mehmet, *Türkiye'de Siyasi Parti Örgütlenmesi (1908-1960)*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1991.
- KAHRAMAN, Hasan Bülent, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-II (1920-1960)*, Agora Kitaplığı, İstanbul 2010.
- KANDEMİR, Feridun, *Hatıraları ve Söyleyemedikleriyle Rauf Orbay*, Sinan Matbaası, İstanbul 1965.
- KANDEMİR, Feridun, *Siyasi Dargınlıklar 4, Serbest Fırka Nasıl Kuruldu, Nasıl Kapatıldı?*, Ekicil Tarih Yayınları, İstanbul 1955.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, *Politikada 45 Yıl*, İletişim Yayınları, İstanbul 1984.
- KARPAT, Kemal Hasim, *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- KOÇAK, Cemil, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- KOÇAK, Cemil, "Siyasal Tarih (1923-1950)", Der: Sina Akşin, *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye (1908-1980)*, Cem Yayınevi, İstanbul 1990.
- KUTAY, Cemal, *Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri*, C.19, Alioğlu Yayınevi, İstanbul 1980
- LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev: Metin Kırıatlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- OKYAR, Fethi, *Üç Devirde Bir Adam*, Haz.: Cemal Kutay, Tercüman Yayınları, İstanbul 1980.
- OKYAR, Osman, Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye, Fethi Okyar'ın Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1997.
- ÖZ, Esat, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)*, Gündoğdu Yay. Ankara 1992.
- ÖZALPER Mehmet, "Bir Muhalefet Partisinin İlgası: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.2,S:1, Muş, s.117-136.
- SOYAK, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006.
- TEZİÇ, Erdoğan, *100 Soruda Siyasî Partiler Partilerin Hukukî Rejimi ve Türkiye'de Partiler*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1976.
- TİMUR, Taner, *Türkiye'de Çok Partili Hayat Geçiş*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.
- TOPUZ, Hıfzı, Hüsamettin Ünsal, *Cumhuriyetin Beş Dönemeci*, Sergi Yayınevi, İzmir 1984.
- TÖKİN, Hüsrev, F, *Türk Tarihinde Siyasal Partiler ve Siyasal Düşüncelerin Gelişmesi*, Elif Yayınları, İstanbul 1965.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler 1859-1952*, Arba Yayınları, İstanbul 1995.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın "Programları" ...

- TUNÇAY, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Cem Yayınevi, İstanbul 1992.
- US, Asım, *Gördüklerim, Duyduklarım: Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerine ait Hatıralar ve Tetkikler*, Vakıf Matbaası, İstanbul 1964.
- YEŞİL, Ahmet, *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Cedit Neşriyat, Ankara 2002.
- YEŞİL, Ahmet, *Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- YETKİN, Çetin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1997.
- ZÜRCHER, Erik Jan, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 1924-1925*, Çev: Gül Çağalı Güven, İletişim Yayınları, İstanbul 2019.
- ZÜRCHER, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev: Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.